

ЮБИЛЕЙНИЙ ЗБІРНИК
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ
В П'ЯТЬДЕСЯТИЛІТТЯ ОСНОВАННЯ
1873—1923

ОЛЕКСАНДЕР КОЛЕССА

Ужгородський „Полуставъ“

у пергаментній рукописі XIV в.

Відбитка.

У ЛЬВОВІ, 1925.
НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

УЖГОРОДСЬКИЙ „ПОЛѢСТАВЪ“,

У ПЕРГАМІНОВІЙ РУКОПИСІ XIV В.

I.

Вступні замітки.

В бібліотеці Ужгородського Товариства „Просвіта“ зберігається пергаминава книга, названа в одній із записок, поміщеній на маргінесі на долинні листів (95 β—101 α): Полѣстакъ.

До бібліотеки „Просвіти“ подарував її о. канонік др. Георгій Шуба.

Книга ся переховувалася в родині Черських в Ужгороді, від якої дістав її о. др. Шуба.*)

Давніша історія сеї книги невідома. Коли, де, в якій області і в якій сфері вона була написана та де переховувалася се треба що йно прослідити на основі палеографічних прикмет рукописі, написів на маргінесах, пасхальних таблиць і кругів, — а в кінці вказівок тексту й аналізу мови рукописі.

Памятник написаний на тонкім (з виїмкою деяких листків послідної части), добре виправленім пергаміні. Величина листу: 14 $\frac{1}{2}$ цм. ширини, а 20 $\frac{1}{2}$ цм. довжини.

Усіх листів є 209. Після листу 85-го слідує оден нумерований лист так, що хоч послідний лист має число 208 то всіх листів є 209.

II.

Палеографічні прикмети письма. Обкладинка.

В рукописі можемо відмітити кілька почерків письма.

I. почерк, який має дві відміни, іде від листу 1 до 110 β (з виїмком листів 86 α, 87 β, 88 α і β, 89 α і β, які належать до

*) Щиру подяку складаю Товариству „Просвіта“ за дозвіл користуватися сею книгою, а о. канонікови д-рови Шубі за цінні вказівки, що відносяться до сеї книги.

почерку II; той самий перший почерк бачимо на листах 124 α до 181 α і у двох рядках л. 181 β .

II. Другий головний почерк бачимо на листах 86 α , 87 α і β , 88 α і β , 89 α і β далі ще на л. 111 α до 115 β , від 181 β до 208 β ; пергамін сих листків переважно не такий гладкий і тонкий, як у першій частині рукопису.

III. Третю частину рукопису вивповнює кілька почерків, розміщених на частинах рукопису між обома головними почерками, то є на листах від 117 α до 123 β . Тут належать:

1. Вставки, таблиці і приписи на них л. 117 α до 119 α .
2. Малі уступи на листі 122.
3. Виразний більший почерк на листах 120 α і β , 121 α і β , 122 α і кілька рядків на л. 122 β .

IV. Четверту групу становлять пізніші приписи на маргінесах.

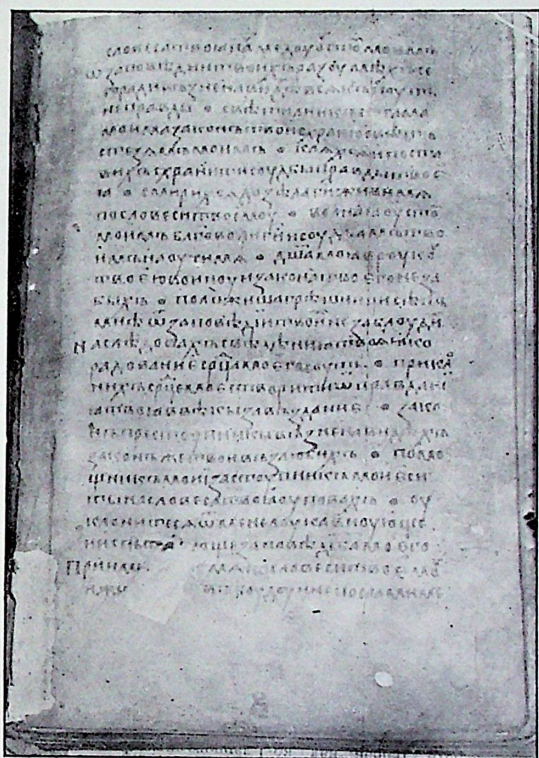
Подрібна аналіза способу писання букв у поодиноких частинах Ужгор. Півуставу тим більше вказана, що до тепер не маємо ані одної докладної палеографічної праці про півуставні рукописи XIV та XV в. писані на українській території.

I. Перший почерк, що складається з двох відмін, є основний. Ним є писаних майже цілих 166 листків, а з додатком нумерованого пропущеного листка, 177 листків, отже більше як три четвертини цілої рукописи.

Сим почерком займемося найдокладніше. Зверну увагу на букви характеристичні з боку палеографічного в поазбучному порядку*).

- а міститься між обома лініями рядка, не вибігаючи поза них. До стовпця майже простовисного притикає під самим верхком на ліво вигнена в долину лінійка, що спускаючися низше до лінійного краю рядка, стає на долині грубша і звертається знов тоншою рисою в гору майже рівнобіжно до горішньої лівої своєї частини і притикає до стовпця.¹⁾
- б До простовисного стовпця притикає на право заокруглена скісна лінійка і сполучується з поземною. В горі на право поземна лінійка часом трохи довша, як довшна і закінчена невеличким, часом клиноватим зубцем.²⁾

*) Зображення характеристичних почерків міститься на окремих табелях, на які вказують відсилачі арабськими цифрами.

Ужгородський Півустав з XIV в. лист 4 «.

в) Ся буква складається із двох клинів, з яких оден лівогорішний звернений вістрем у долину і добігає аж до долішного краю рядка, а другий праводолішний звернений вістрем у гору. Права риска долішноправого клину трохи вигнена і не добігає до верхка рядка; через те повстає заглибinka між обома клинами нераз під самим верхком рядка.^{*)}

Такий почерк букви бачимо :

а) в Лаврентієвській рукописі з р. 1377.*)

б) в Псалтирі з XIV в.**)

в) в умові в. кн. Ягайла з братом Скиргайлом 1387.***)

д) складається із трикутника, якого підвалина покривається із долішним краєм рядка, вибігаючи трохи дальше поза угли трикутника, на право і на ліво; вона опирається на двох ніжках, що ідуть під рядком у долину; сі ніжки — стовпці простовисні, переважно рівнобіжні до себе, часами похилені до середини; ліва ніжка часто трошки довша від правої. В надстрічних позиціях ся буква має підвалину довшу, а ніжки коротші, що подібні до зубців.⁴⁾

е) складається із легко вигненої лінії, якої горішна часть загинається на право довшою лінією як долішна, котрої загинка часом ледво зазначена; язичок у середині на право трошки довший, як горішна загинка і становить рівну лінійку, часами на кінці трошки грубшу в формі замітного гачка, зверненого в долину.⁵⁾

ж) Спосіб писання сеї букви має в сій части рукописи дві відміни.

а) в сій відміні буква ж писана переважно трома потягненнями, як у давніших памятниках: стовпець простовисний перетинають дві скісні перехрестинки в одній точці, положеній мало що висше від середини; скісні лінії мають у горі головки або гачки похилені в долину. Сі лінії перетинаючися трошки висше від середини стовпця творять

*) Порівн. Срезневскій: Славяно-русская палеография XI—XIV в. СПбурзь 1888, стор. 249.

**) Савва єпископ можайскій:] Палеографическіє снимки съ греческихъ и славянскихъ рукописей Моск. Синод. библиотеки VI—XVII в. Москва, 1863.

***) М. Грушевскій: Ілюстрована історія України — Київ-Львів, 1912, стор. 159.

симетричні частини, при чім горішня часть мало що менша від долішної; права часть така сама як ліва.⁶⁾

Такий почерк букви ж бачимо н. пр. на листі 1 β, рядок 11 з гори; л. 4 α рядок 13 з долини. Виразно виступає такий почерк на л. 31 β, де ся буква велика, написана киноварем на маргінесі; н. пр. л. 79 α, рядок 14 з гори в більшій букві з початку рядка; л. 146; л. 151 α ряд 12 з гори. Такий почерк букви ж подибуємо в давніх памятниках не часто, п. р.: в Хронографі в Манассіи з р. 1345, рядок 5 з гори дрібного тексту⁷⁾; Златоструй з XIII—XIV в.⁸⁾ б) Поруч такого ж виступають нераз на тім самім листі і на тій самій сторінці інші способи писання сеї букви. Н. пр. л. 4 α, ряд 7 з дол. бачимо ж писане пятьма потягненнями: до простовисного стовпця приставлені майже при вершку дві вигнені підпори на право і ліво, а на їх горішній части доставлено в горі на право і на ліво дві малі риски, що творають дуже маленьку головку, немов хруща з малими вусиками.⁹⁾

Таке ж бачимо на л. 9 β, 79 α, 4. ряд з гори; часами така форма ж могла повстати так, що до простовисного стовпця приставлено дві ломані лінії, що вершками сходяться, а яких горішні части дуже малі і дотикають стовпця під верхом так, що висша частина букви, головка, виходить дуже маленька.¹⁰⁾

Таку форму букви бачимо н. пр. зараз на л. 1 β, ряд 10 з гори.

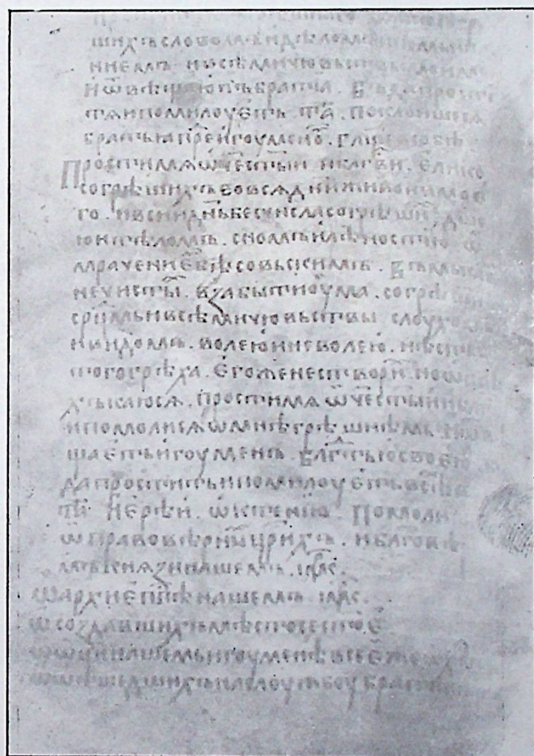
з ся буква має в тій части рукописі два способи писання:

а) Хвостик становить майже ломану лінію: звернену скісно в долину на право, а опісля заломану або різко загнену на ліво н. пр. Л 4 α, рядок 5 і 6 з гори.¹¹⁾

На л. 37 β бачимо сю букву викінчену старанно киноварем із хвостиком гарно заокругленим, загненим у долину на ліво. Головка її доволі велика, як у давніх рукописах. Такий самий почерк сеї букви бачимо на л. 80 α, 109 а, 140 α і т. д.

*) Пор. Соболевскій: Палеографическій атласъ. Снимки съ югославянских и русскихъ рукописей XI—XVI в. С. Петербург, 1889, табл. 25.

**) П. А. Лавровъ: Палеографическое обозрѣніе Кириловскаго письма Энциклопедія славянскої филології. Вып. IV. 1. Сtpбургъ, 1915, стор. 109.

Ужгородський Півустав з XIV в. лист 9 р.

б) головка невелика, легко похилена на право з невеличким гачком; від неї йде під простим або трохи ширшим остро закінченим углом хвостик, що йде енергійною доволі грубою рисою скісно на право, легко загнаний в долину н. пр. л. 4 а рядки 2 і 8 з гори, 9 β 28 а, 79 а, 151 а.¹⁰⁾

Такий почерк сеї букви бачимо в українсько-литовських грамотах із XIV в; н. пр. в примірній грамоті кн. Любарта з Казимиром з р. 1366; *) дальше в Путненськiм Євангелiю з XIII—XIV в.; **) не рiдко бачимо такий почерк букви в пiвденнослов'янських рукописах XIII—XIV в. н. пр. в Боянськiм Євангелiю XII—XIII в.; ***) в Хронографi Амартоля 1386.****)

Взагалi почерк сеї букви вiдзначається характеристичною розмашистiстю i виконаний у долiшній частинi грубо iз притиском пера.

- н Перекладинка сеї букви мiж простовисними стовпцями iде в iх половинi, або трошки висше, поземно або найчастiйше легко пiдiймаючися в гору з лiва на право. Замiсть н являється часто i на кiнцi рядка н. пр. на л. 79 а i т. д. i має двi точки, часом коли стоiть на кiнцi слова або рядка, часом коли стоiть замiсть букви н: заповiдiн л. 4 а; кратiа. 9 β, поможник мiн i застiвник. л. 28 а, мелентiа л. 151 а.
- к складається iз простовисного стовпця i ломаної лiнii, якої горiшна часть має гачок; долiшна грубша вiд горiшньої; вершок ломаної лiнii не дотикається стовпця, н. пр.¹¹⁾
- м Оба стовпцi трохи похиленi до себе, мiж ними звисає легко заокруглена лiнiя, що доходить звичайно до долiшнього краю рядка. Часом звисає вона понизше рядка: л. 4 а, рядок 10 з гори; л. 151 а, 2 ряд з гори; рiдко творить вона майже ломану лiнiю н. пр. на л. 4 а 5 ряд з гори; але вже в найблизших рядках того самого листу i сторiнки в ряд. 10 i 11 з гори бачимо iї з заокругленням.¹²⁾
- н має перекладинку легко похилену з лiва на право в долину; вона йде доволi далеко вiд горiшнього i долiшнього

*) М. Грушевський: Ілюстрована історія України, стор. 159.

**) Порiвн. А. Kalužniacki: Evangelium Pufnanum; Monumenta linguae pelaeoslovenicae I. Vindobonae, 1888, таблиця I i III.

***) Лавровъ: Палеографическое обозрѣніе, Энциклопедія, loc. cit. ст. 68.

****) Савва: Палеогр. снимки loc. cit.

кінця стовпців, держиться майже середини, н. пр. л. 4 α , 9 β , 28 α , 51 α , 79 α .¹³⁾

т ся буква має звичайно правий зубець на коромеслі доволі короткий, а лівий довший н. пр. л. 4 α , рядок 2 з гори, 9 β , р. 12 з долини, л. 28 α , р. 6 з гори, 151 α .¹⁴⁾ і т. д.

Часом доходить лівий зубець доволі низько зближуючися майже до долішного краю рядка н. пр. л. 4 α , р. 5 з долини, л. 4 α , р. 9 з гори, л. 9 β р. 13 з гори, л. 23 α , р. 8 з долини.¹⁵⁾

Часом є оба зубці рівні і доволі короткі н. пр. л. 4 р. 1 з гори.¹⁶⁾

у оу В сім почерку складається та буква так, як у півуставі старшого типу з с та у; у твориться із стовпця легко похиленого на ліво, що міститься в рядку; до його долішного кінця дотикає скісна довга рівна лінія похилена на право, що йде в долину понизше рядка; на горі має вона малу булавку або гачок; понизше рядка вона переважно рівногруба.¹⁷⁾

Таку форму має ся буква у того писця постійно як у першій, так і в другій часті того почерку пор. л. 1 α β , 4 α , 9 β , 28 α , 50 α , 151 α .*)

8 Ся форма букви лучається розмірно рідко передовсім на початку або на кінці слова або рядка н. пр. на 8чнмл 2 β , 8стлм 4 α , л. 11 з гори; з-к8 л. 50 α р. 14 з гори.

ф творить плоске широке о перетяте простовисною лінією рівною, довгою без усяких додатків н. пр. л. 151 α .

х Ся буква має спосіб писання характеристичний для сеї часті рукописи. Творять її дві скісні лінії, що перехрещуються або в середині, або на долішнім краю рядка. Одна лінія держиться звичайно в рамках рядка; друга виступає поза рядок у долину; перша лінія, що йде з гори в долину майже простовисно, трохи похилена на ліво, є коротша і рівногруба; друга, що йде з права на ліво в долину має на горі булавку чи гачок і йде енергійним рухом далеко понизше рядка н. пр. л. 1 β , 4 α , 50 α і т. д.¹⁸⁾ **)

Ся лінійка, що йде з права на ліво в долину має дуже часто перехрестинку на долішній часті н. пр. 4 α ,

*) Пор. перемирну грамоту Любарта з Казимиром з р. 1366. І. с.

**) Порівн. Євангеліє з XIV в. митроп. Алексія. (Собол. Палеогр. Атлас ч. 28).

р. 2 з гори і 5 з долини, л. 28 α, р. 7 з гори, л. 85 α, 167 α, 169 α, 181 α.¹⁹⁾

Такий почерк букви χ бачимо в деяких пам'ятниках XIII в. н. пр. в Кормчій Книзі з р. 1282,^{*)} в Бесіді Константина Пресвитера з р. 1286 р.^{**)}

Часом являються на ній дві перехрестинки. особливо коли вона стоїть на початку рядка або на маргінесі; в таких випадках є вона більша як звичайно і писана кинноварем н. пр. 43 β, 59 β, 85 α.²⁰⁾

На тій самій сторінці, або нераз і в тім самім рядку бачимо γ з перехрестинкою і без неї н. пр. на л. 9 β з перехрестинкою рядки 1, 3 і 11 з долини; без перехрестинки на тім самім листі р. 12 з долини.

ω о широке або й округле часом з очима²¹⁾ (17 α, 145 β), (120 α). ω широке лучається часто на початку слова, правильно в сполученню ѿ н. пр. л. 9 β.

щ ся буква се правильно старанно викінчена лігатура букв ш і т при чім середній стовпець під рядком доволі довгий н. пр. л. 28 α, 50 α, і т. д.

ч в тій часті рукописі пишеться ч двоюким способом:

- а) при помочи двох вигнених ліній з булавками;
- б) при помочи ліній простих.

а) Зігнута на право лінія закінчена в горі булавкою іде рівно до краю рядка; з нею сполучується в горі скісна легко вигнена в долину лінійка, закінчена в горі маленькою булавкою. Обі лінії творять несиметричну чашечку, якої лівий бік більший н. пр. л. 1 α, р. 11 з гори, 6 α, л. 73 α.²²⁾

Такий характеристичний доволі рідкий почерк букви ч бачимо в Хронографі Манасії з р. 1345.^{***)}

б) У того самого писця бачимо, нераз і на тім самім листі інший почерк букви ч. Вона складається: із майже простовисного легко в право похиленого стовпця, до якого

*) Порівн. Савва Можайській: Палеографич. снимки, Москва, 1863.

***) Лавровъ: Палеограф. Обзорніе, Энциклопедія, 1. с. стор. 206.

***) А. И. Соболевский: Палеографической атласъ Снимки съ южно-славянскихъ и русскихъ рукописей XI—XVI в. С. Петербургъ, 1899, табл. 25, рядок 2 з гори.

з ліва притикає скісна риска, раз висше, раз низше, але не творить із стовпцем симетричної розколини так, що буква розростається на ліво н. пр. л. 9 β , 28 α , 151 α .²³⁾

Часом оба способи писання сеї букви бачимо на тім самім листі н. пр. на л. 1 α , бачимо часто тип а), а на л. 1 β , р. 5 з гори бачимо тип б), так само на л. 9 α .

к має гачок, що йде в долину доволі низько, часом аж до долішного краю рядка.²⁴⁾

ы складається з к та і без точки; стовпці к та і легко до себе похилені.²⁵⁾

к Основний стовпець виходить високо понад рядок. Поземна перекладинка знаходиться на горішному краю рядка; її лівий зубець значно довший, як правий, але не доходить до долішного краю рядка. Долішна частина подібна до букви к, маленька.²⁶⁾

ю Сполучка обох частин букви поземна, або майже поземна приміщена трохи висше від середини рядка; рідше підіймається сполучка більше або менше замітно на право в гору л. 28 α .²⁷⁾

и Сполучка обох частин букви поземна і приміщена трохи висше від середини рядка; більша початкова буква и н. пр. л. 37 β має перекладинку в середині.²⁸⁾

іє в рукописі не появляється; замість неї бачимо кругле є.

е Ся буква має в першій части рукописі іншу форму, як у дальших частях; лук стоїть просто, він сильно зігнений, заокруглений, з більше розвиненою горішною частиною; язичок виступаючи легко зігнутою рисою поза лінію лука або часом і не виступаючи поза неї, має булавку похилену в долину.²⁹⁾

Подібний почерк сеї букви бачимо н. пр. в перемирній грамоті кн. Любарта з р. 1366 (l. cit.); в умові Ягайла з братом Скиргайлом з р. 1387 (l. c.).

В тому першому головному почерку букв Ужгор. Півуставу бачимо два варіянти, дві відміни, між якими ріжницю становить спосіб писання букви ж, а по часті й букви ч.

Перший варіант має букву ж а) писану трьома почерками із значно розвиненою горішною частиною; друга б) має сю букву писану пятьма потягненнями пера з малою горішною частиною.

1) $\Delta \Delta \Delta$ 2) В В В В 3) $\text{Ѧ Ѧ Ѧ Ѧ Ѧ$
 4) $\Delta \Delta \Delta \Delta \Delta$ 5) Е Е Е Е 6) Ж Ж Ж Ж Ж
 7) Ж Ж Ж 8) Ж Ж Ж 9) З З З З
 10) З З З З 11) К К К 12) М М М М
 13) Н Н Н Н 14) Т Т Т 15) П П П
 16) Т Т Т 17) У У У ОУ 18) Х Х Х
 19) Х Х Х 20) Х Х Х 21) Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ
 22) У У У У 23) У У У У 24) Ѣ Ѣ Ѣ
 25) Ѡ Ѡ Ѡ 26) Ѥ Ѥ Ѥ 27) Ю Ю Ю

Палеографічна таблиця ч. 1. (до тексту на стор. 1–16.)

Перший варіант має ч писане способом а) при помочи двох вигнених ліній з булавками. Другий має ч писане способом б) при помочи рисок простих.

Перший варіант має букву з писану способом а) із заломаним хвостиком, другий має сю букву писану способом б) із хвостиком, який становить груба енергійна риска, лише легко загнена. Оба способи писання сих букв виступають біля себе нераз на тім самім листі, як було зазначено висше.

Всі інші букви між ними к, л, м, н, т, з, ф, ю, ш, особливож такі характеристичні, як ү та х із перехрестинкою, і широке, кругле є — тожні в обох варіантах і відріжняють сей І почерк від почерку II.

Сю ріжницю між обома варіантами можна пояснити або сим способом, що першу частину рукописі писали два сучасні і близькі собі писці, що чергувалися, і коли оден утомився, писав другий і старалися по можности задержати той самий почерк так, що ріжниця виступила лише в трох буквах.

В фототипних репродукціях виступає варіант а) вразно на л. 4 α , варіант б) на л. 9 β та 151 α .

Проаналізовані тут прикмети першого почерку Ужгор. Півуставу та порівнання його з іншими рукописями вказує на те, що ся часть рукописі походить із другої половини XIV в.

II. Другий головний почерк бачимо в рукописі на л. 86 α , 87 α , 87 β , (з виїмком кількох скріплених рядків), 88 α і β , 89 α і β , дальше на л. 111 α і β , до 115 α і β — а дальше вже постійно від 181 α до 208 β . На перший погляд ока бачимо, що письмо того писця похилене трохи на право.

На л. 87 β , кінець 6 р. з долини (з виїмкою букви Б) і повних 5 рядків з долини скріплено, то є потягнуто виразнійшим чорнилом іншою рукою, пізнійшим нездарним почерком — давнійші виблідлі букви. Так само потягав писець старі букви виразнійшим чорнилом на цілому листі 88 α і β , з виїмком кількох слів або букв (головно киноварних), що лишилися із попередного давного тексту; так само три неповні перші рядки листу 89 α . Сей почерк відзначається від попередних обох варіантів почерку I деякими прикметами, що відразу кидаються в очи.

є Коли в попереднім почерку є стоїть просто і язичок іде або поземно, або легко піднесений в гору н. пр. л. 2 β, послідний рядок з долини, і лише булавкою легко похилений в долину — тут ціла буква похилена на право немов вивертається так, що лук звернений язичком на право в долину. Язичок не має характеристичного згрубіння, булавки, але становить рівногубу лінійку.³⁰⁾ (Порівн. л. 193 β, 208).

ч Буква ч має цілу скалю модуляцій: Найчастіше становить вона більше або менше глибоку розколину, яка доходить майже до долини стовпця. Розколина переважно пропорціональна; часом (н. пр. л. 193 β р. 5 і 12 з гори) відкльоноється вона більше на ліво і до правого стовпця дотикає раз висше, раз низше; часами заокруглюється вона в долині і зближується до форми майже пропорціональної глибокої чашечки н. пр. л. 116, послідний рядок з долини.³¹⁾

Такий почерк сеї букви бачимо в перемирній грамоті Любарта з Казимиром 1366 (л. с. 159); в Путненськім Євангелію XIV в. табл. III; в Житію Преподобного Симона Столпника і Слова Нікона Черногорця з р. 1296.*)

у не складається з двох букв, але там, де і почерк має оу почерк II має лише другу букву так, як у трохи пізнішому уставі. Вона має спеціальну форму: права й ліва риска найчастіше пропорціонально від себе відхилені, сполучуються на долішньому краю рядка і творять під рядком одну лінію чимраз то тоншу, в кінці заострену; права риска має в горі маленьку, ледво замітну булавку. Н. пр. л. 193 β, 208 а.³²⁾

Такий почерк сеї букви бачимо в Боянському Євангелію XII—XIII в.³³⁾, в грамоті кн. Кейстута і Любарта з р. 1341.³⁴⁾

ж Ся буква писана тут переважно трома рухами пера; перехресні рисочки перетинаються далеко висше, як у попереднім почерку, під самим верхком середного стовпця, або й на верхку, не мають на горішнім кінці гачків і творять дуже маленьку головку а широко розвинену долішню частину букви. Н. пр. л. 193 β, р. 2, 3, 4, 6 з гори, 208 а ряд. — з гори.³⁵⁾

*) Савва Можайській: Палеогр. снимки I. с.

**) Лавровъ, Палеогр. обзор. I. с. 68.

***) Срезневский: Палеография I. с. 244.

з Ся буква має головку звичайно значно більшу, як у попереднім почерку; хвостик заломаний в долину на право зачинається на долішнім краю грубою широкою, переважно простою, рідко легко вигненою рисою, яка клиновато звужується і кінчиться остро (Порівн. л. 193 β ряд. 2, 6, 8, 12 з дол.)³⁴⁾, коли тимчасом в попередньому почерку головка значно менша, більше похилена назад, а хвостик іде грубою енергійною лінією в долину, часто загнений, майже заломаний на ліво. Такий почерк сеї букви бачимо в Поликарповому Євангелію 1307 р.³⁵⁾, в Євангелію з р. 1383³⁶⁾, в умові Ягайла із Скиргайлом, 1387. (І. с.).

х складається із двох ліній, що перетинаються в середині рядка і не багато вибігають у долину під рядок.

В попередньому почерку риска, що йде з гори на ліво, вибігає енергійно далеко в долину і має часто перехрестинки; тут вона коротка й тонка, а грубше і енергійніше потягнена риска з ліва на право в долину; перша риска є постійно без перехрестинки, пор. л. 193 β р. 1 з гори; л. 208 « і т. д.³⁵⁾

ќ Ся буква має перехресну поземну лінію із майже рівними короткими зубцями клиноватої форми (н. пр. л. 193 β р. 3 і 5 з гори), коли тимчасом у попереднім почерку перехрестина має лівий зубець довший, що сягає майже аж до долішнього краю рядка.³⁶⁾

ѣ Ся буква має тут зубець короткий.³⁷⁾

и має перекладинку поземну в середині або й низше середини рядка, н. пр. л. 193 β, р. 6 з гори.³⁸⁾

ю має сполучку обох частин високо під самим верхом рядка; сполучка ся підіймається з ліва на право троха скісно в гору.³⁹⁾

т має оба зубці на коромеслі довгі так, що вони сягають оба або лише лівий близько до долішнього краю рядка.⁴⁰⁾

Спосіб писання букви ж. ю. « та ґ вказує на те, що почерк II трохи пізнійший від почерку I; але всеж таки цілий ряд букв схожих із почерком укр. грамот XIV в. і деяких південнословянських пам'яток того часу — не дозволяє датувати і сю наймолодшу часть рукописі пізніше, як сам кінець XIV в.

*) Срезневекій: Палеографія 235).

***) Савва, Палеогр. снимки I. с.

III. В третій частині рукописі між обома головними почерками на л. від 117 α до 123 β бачимо кілька почерків на таблицях і на поодиноких листах або їх частинах.

1) а) На л. 110 β 117 α і β , бачимо таблиці, яких букви втиснені до краткованих рамок не дають трітвого палеографічного матеріалу. В невеличкому свобідному підписі має буква з доволі велику головку і загнений на ліво, заокруглений хвостик; зубець букви ζ доходить аж до долішного краю рядка.

Не багато палеографічних вказівок можна видобути також із почерку букв, які бачимо в таблицях і рисунках на л. 118 α і β , та 119 α . (В них бачимо деякі прикмети I почерку н. пр. у буквах ϵ , υ , ι).

б) На л. 119 α бачимо пізнішу приписку, якої палеографічні прикмети вказують на другу половину XV в.

Замітна в тій приписці буква λ в слові осажденъе. Сеї букви не бачимо в інших частинах рукописі.

в) На л. 119 β бачимо дрібний „півуствав“, пізнішого почерку XV віку.

2) На л. 122 β бачимо три почерки. Перші три рядки і одно слово 4 рядка, се почерк сучасний із I почерком; не багато ріжниться від нього під оглядом графіки і дальший уступ, писаний дрібнішим письмом; дальше бачимо кілька рядків писаних знов иншим, більшим, виразнішим письмом (ϵ стоїть просто; ζ з довгим лівим зубцем на коромеслі).

3) Неперечно окремих писець писав текст на листах 120 α і β , 121 α і β , 122 α , і кілька рядків на л. 122 β . Почерк стараний, букви більші, всі трохи похилені на ліво. На л. 122 α деякі букви і слова скріплені пізніше чорнилом.

Для сього почерку характеристичні отсі букви:

κ зложене з κ та ι ; стовпці κ та ι легко похилені до себе; на і легка перехрестинка.⁴¹⁾ (121 α ряд. 1.)

Такий почерк букви κ бачимо н. пр. в Боянському Євангелію з XIII в.^{*)}

ϵ похилене на ліво, з розвиненою сильніше долішною частиною луку, має язичок звернений до гори із згрубіннем або булавкою.⁴²⁾

Подібний почерк букви ϵ бачимо н. пр. в грамоті Володислава, короля польського з р. 1387^{**)}; в Євангелію

*) Порівн. Лавровъ. Энциклопедія IV, 1, 1. с. стор. 68.

**) Срезневскій: Палеографія, стор. 252.

з р. 1383,^{*}) в другій часті Лаврентійської рукоп. літоп. з р. 1377.^{***})

ъ має стовпець трохи похилений на право із зубцем коротким клиноватої форми.⁴³⁾

т має на коромеслі зубці короткі, клиноваті, оба рівні.⁴⁴⁾

з Ся буква має головку доволі велику, як у давніших рукописях; хвостик не великий, заломаний при долішнім краю рядка під острим або простим кутом, легко вигнаний в долину на ліво, чим раз тонший. Н. пр. л. 121 а р. 1 з гори.⁴⁵⁾

ч В способі писання букви ч бачимо тут два варіанти:

а) до стовпця трохи похиленого на право приставлена в половині рядка так само груба риска відхилена сильно на ліво. Н. пр. л. 120 β.⁴⁶⁾

б) буква становить симетричну або неповні симетричну більше або менше глибоку розколіну, яка часто доходить до кінця стовпика.⁴⁷⁾

Часом розколіна, приміщена на доволі високім стовпику. Н. пр. 120 α.⁴⁸⁾

Деколи бачимо оба варіанти почерку сеї букви а) і б) в тім самім слові. Н. пр. начлалнич, (л. 121 β), де перше ч має почерк а), а друге почерк б).

Оба почерки подібні до почерку сеї букви в грамоті з р. 1366. (л. с.)

ж: Буква ж писана трома або чотирма рухами пера, має горішню частину дуже малу.

и, њ мають перекладинку майже в середині.

х без характеристичної для І почерку перехрестинки.

Замість ѡ, ѣ, бачимо часом а або ѧ, н. пр. Ѡ прелестн исакоа да сураничъ (120 α) рска твѣа (120 β).

к Буква к складається з двох клинів; клин лівий висший і довший, звернений в долину вістрем, має часами вістре відтяте.⁴⁹⁾***)

Титли над буквами мають тут форму дашка: ѡ.

Почерк III. 3), ледви чи помітно пізнійший від почерку I, походить правдоподібно із кінця XIV в. Його букви є та з мають навіть характер давнішого типу.

*) Савва, Палеограф. снимки, I. с. табл. ѡѡ.

**) Соболев, Палеограф. 1901. табл. III.).

***) Подібн. почерк у Лавр. літоп. з р. 1377. Савва, Палеограф. сним.

Над рядками бачимо так, як у давніших пам'ятниках взагалі, в нашій рукописі розмірно мало винесених букв і знаків. У почерку I бачимо ще найчастіше над рядками букви т (над $w = \bar{w}$); χ (скари²) л (в.г'ко) м (8сго²)

З причин технічних вони затрачують свою звичайну форму і розростаються в ширину.

Як титли служать у першій частині рукописі в почерку I знаки подані під ч. ⁵⁰). Коли під титлою має бути буква с, тоді вона ледво зазначена маленькою рисою, переважно точкою: $\sim \sim$.

Над буквами, що означають числа, бачимо титли.⁵¹)

Нерідко являється як титла над рядком дашок,⁵²) особливо, коли під нею має стояти буква с, що є зазначена тоді точкою. Н. пр. на л. 9 β , рядок 7 з гори, л. 50 α , р. 8 з долини: 104 α , л. 110; л. 131 і т. д.

Над голосівками на початку слів бачимо знак ° часами ° (н. пр. л. 151 α): над w , $o\text{ }^{\circ}$, s та e знаки: ° н. пр. л. 9 β , 50 α , 79 α .

Як знак перепинювання служить у почерку I, у писця а) груба кругла киноварна точка так велика, що займає більше як половину висоти рядка, а приміщена в середині рядка; бачимо її лише до листу 24; дальше являється точка звичайна.

У писця б) бачимо точку звичайної величини, приміщену в долішнім краю рядка.

В почерку II бачимо знаків над рядками ще менше, як в почерку I.

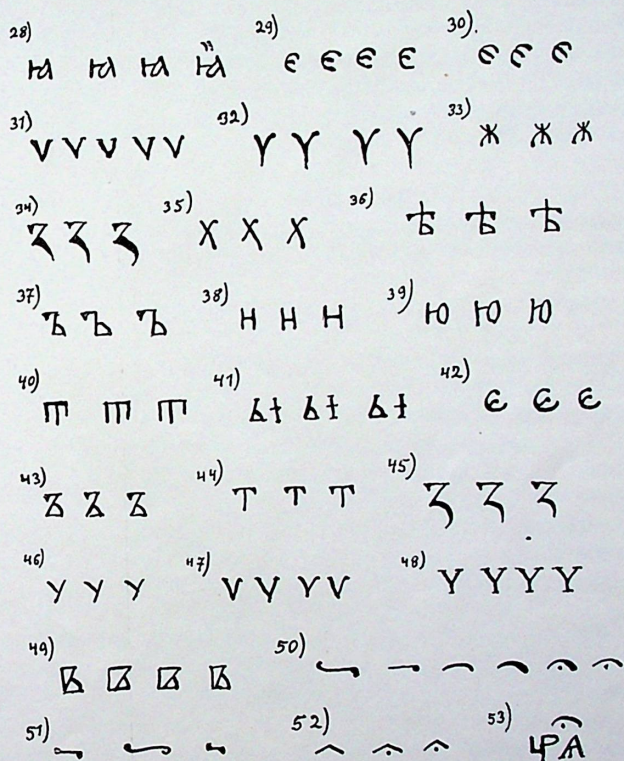
Титлу становить тут знак $\square \square \square$; над с звичайна лінійка — на право грубша, при чім с зазначене точкою.

Над голосівками бачимо особливо в кінцевім складі, а часом і на початку звичайну точку; над n у визвуку часами дві точки: mn .

Як знак перепинювання служить, як сказано, точка поставлена в середині рядка; при кінці уступу три або чотири точки $:\ : \ :$.

Букви, висунені на маргінес, мають сильно зазначені усі прикмети свого дрібнішого почерку. Н. пр. л. 197 α , (ж, з) л. 198 α (з).

Великі букви або звичайні побільшені, писані киноварем у тексті, мають ті самі характеристичні, ще виразніше зазначені прикмети свого почерку, що малі букви в середині тексту (н. пр. e на л. 7 β ; k на л. 31 β).

Палеографічна таблиця ч. 2. (до тексту на стор. 1—16.)

Початкові великі букви, ініціали, лучаються особливо в почерку І не часто; вони писані киноварем, складаються із одноцілих стовпців із сучками і перехрестинками, прикрашені часто особливо в горішній часті язичками або огниками характеристичними для рукописів другої половини XIV та XV в. *)

В тих частях рукописі, в яких бачимо почерк II, мають початкові букви всі характеристичні прикмети другої половини XIV в. В порівнянні з початковими буквами I почерку вони менше філігранові, переважно сильніше наложені киноварем і мають цілі ширші поля або стовпці залиті червоною краскою. Н. пр. на л. 181 β буква Г; 199 β букви Г, В; л. 200 α і β букви Г, К: 204 α буква К.

Заставок або мініатур у рукописі нема.

Вязи у наголовках важніших уступів являються розмірно рідко; вони прості, не складні, викінчені киноварем. Пор. л. 22 β, 28 α, 76 α.

Лігатур мало (н. пр. 136 α⁵³); найчастіше бачимо їх у вязях.

Переведена аналіза почерків сеї рукописі дає основу до деяких загальніших висновків і стверджує факти і прояви, що мають ширше значінне в історії розвою української графіки, а з окрема в історії півустанового письма на Україні.

1. Півустанове письмо усіх трьох почерків Ужгородського пергаминового кодексу стоїть іще у тісній звязі з уставним письмом XIV в. В ньому появляються розмірно ще рідко заокруглення на місці давніх гранчастих форм; висота і ширина букв пропорціональна; відлеглість букв від себе середня, не є ані не в міру розтягнена, ані не в міру близька.

2. Окрім звязі із староукраїнським уставом виказує почерк деяких букв схожість із тими формами, які бачимо в східно-слов'янському півустанові давнішого типу, н. пр. в III почерку є похилене в ліво.

3. В способі писання букв усіх трьох почерків бачимо замітну, строго видержану різницю між поземними і простовисними рисками: поземні тонкі лінійки замітно відбивають від простовисних грубих стовпців; скісні або рідкі заокруглені лінії мають змінчиву грубість. Не бачимо в сій рукописі наклону до одностайної або переважної грубости всіх ліній, яку бачимо під південно-слов'янським, особливо ж молдавсько-волицьким

*) Пор. л. 2 β, буква Р; л. 3 β буква Т; л. 15 β і 95 β буква В.

впливом не лише в півуставних, але й пізніших уставних пам'яток, писаних на українській території в XV або й XVI в., як н. пр. в Пересопницькій рукописі.¹⁾

4. Південно словянський вплив, який проявився в східно-словянському письменстві в XIV та XV в.,²⁾ відбився також на графіці пам'яток, писаних на українських особливо західно-українських землях.

Ся проява зазначилася сильно і в Ужгородському Півуставі. Тісну зв'язь із південно-словянською графікою бачимо в отсих буквах: ж почерку Iа,³⁾ з поч. Iб,⁴⁾ ч почерку I,⁵⁾ ч поч. Iа,⁶⁾ є особл. II поч. схоже з цілим рядом південнословянських пам'яток; ү поч. II,⁷⁾ ы поч. III⁸⁾.

Сі прояви впливів південно-словянської та молдавсько-волозької графіки, а також почерк кількох інших букв споріднює Ужгородський Півустав із західно-українськими як литовсько-українськими так галицькими та буковинськими грамотами XIV в., а відріжнює на багатьох точках від графіки сучасних пам'яток великоруських територій, в яких південнословянські впливи виступають пізніше і слабше. Деякі схожі точки — пояснюються в них українським посередництвом сих південно-словянських впливів.

З другого боку графічні прикмети Ужгородського Півуставу відріжнюють його виразно від почерків пізніших українських рукописів XV та XVI в.⁹⁾

5. Почерк букв Ужгородської рукописі представляє мішаний тип півуставу, що розвинувся на українських, особливо західно-українських землях на давнішій основі у зв'язи з сучасним

¹⁾ Порівн. П. Жигецкій: *Описание Пересопницкой рукописи XVI в. Труды 3 археологического съезда*. Київ, 1876.

²⁾ А. Соболевскій: *Южнославянское влияние на русскую письменность в XIV—XV вѣкахъ*. Спбурзь, 1894; А. Шахматовъ: *Нѣсколько замѣтокъ объ языкѣ псковскихъ памятниковъ XIV—XV в. Спбурзь, 1908, стор. 168—169.*

³⁾ *Хронограф Манассіи 1345 р.*

⁴⁾ Боян. Єв. XIII в. *Хроногр. Амартола 1386 р. Путненське Єв. XIV в.*

⁵⁾ *Бесіди Констант. Пресв. 1286.*

⁶⁾ *Хроногр. Манасс. 1345.*

⁷⁾ *Боянське Єв. XIII в.*

⁸⁾ *ibid.*

⁹⁾ Порівн. И. Каманинъ: *Палеографическій Изборникъ: Матеріали по исторіи южно-русского писма в XV—XVIII в. в. изданные кievской комиссіей для разбора древнихъ актовъ. Вып. I. Київ, 1899.*

українським уставом, приймаючи щедро і елементи графіки південно-слов'янського півуставу XIV в.

Обкладинка на книзі є пізніша як рукопись.

Букові дошки обтягнені шкірою і поприбивані шевськими кілками. Застяжки (кляври) обірвані. На шкірі сліди примитивних орнаментів.

Пергамін, на якому писали писці I почерку а) і б) гладкий, добре виправлений; інші часті писані на пергаміні більше хрупватім, переважно блідим чорнилом.

На першій і другій дошці обкладинки бачимо наліпліні відривки рукописі, писаної на папері, нерівним півуставом з XVI або XVII в. Відчитати можна лиш деякі фрази на 1) дошці:

ты ѿси петръ ѿ на сем
(церк)овь мж и врата
(д)мь тѣбѣ ключа
на зѣми бждѣ
(п)осилаѣ къ"... мждри

III.

Записки і приписки.

В рукописі бачимо на маргінесах цілий ряд приписок, які мають важне значіння для історії сеї книги.

На л. 48^а бачимо нечитким письмом зазначений рік 1626; на л. 42^β і 43^а вимиті або вилинялі записки, з яких можемо відчитати ледво кілька букв.

На л. 76^а до 81^а бачимо записку на маргінесах:

Во имя ѿца и Сна и Сѣго дѣла аминь.

Дальша частина записки йде в румунській мові церковно-слов'янськими буквами:

лчѣта крѣти а8 кѣмпарѣ

Попа Ју^н дн^н Горничѣсор

апоу а8¹⁾

нѣпотосѣ

а8ѣй Попа Григоріѣ...

¹⁾ Тут іде невиразно написане слово, яке можна читати: гамѣ, гамѣ, калѣ?

Румунські тексти помогли мені відчитувати і перекладати: п. п. Др. Т. Галіп і п. Яр. Пастернак; мадярські п. Яр. Пастернак.

ювілейні записки.

чине аѢ фѢра дела днѣсѢ
 ши днѣ вѣскрека Горничещило^р
 Ге фїе треклаѣ ши
 преклаѣ пе ѡѣта ши пѣ
 алтѢ аѢме аминѣ.

В українськiм перекладi ся записка значить:

Во iмя Отця i Сина i Святого Духа аминь:

Сю книжку купив

Пiп Иван з Горничещ

.....

внук

його пiп Григорiй...

хто вкраде вiд него

або з церкви горничещьскоi

хай буде треклятий i

проклятий на сiм i на

другiм свiтi аминь.¹⁾

л. 95 β до 101 α.

Їнѣмелѣ татѣлѣи

ши а фїюлѣи ши дѣѣлѣи

сѣфнѣ аминѣ

(Ѣс днѣѣ днѣѣдо^р днн.....²⁾)

даѢ ачѣт(а) картѣ

а нѣме полѣстакѣ

ши ѡ даѢ ла храмѣ^ѣ

Бѣнѣи вѣстирн а прѣ

сѣфнѣтей Нѣкаторѣи д'

дѣнѣ з(ѣ)Ѣ³⁾ се фїи поманѣ

пѣнѣѣ ѣ ѣ.....⁴⁾

Ї сатѣ Їв(н)минѣ⁵⁾ чѣмарѣ.

(Їn numele tatălui și a fiului și duhului sfânt amin. En deac Teodor din Tulța (?) dan a ceasta carte anume polustav și o dan la hramul Bunei Vestiri D.' Dumnezei sã fie pomane pãnã a... in sat în Vima (?) ce(a) mare).

¹⁾ Перекл. Яр. Пастернак.

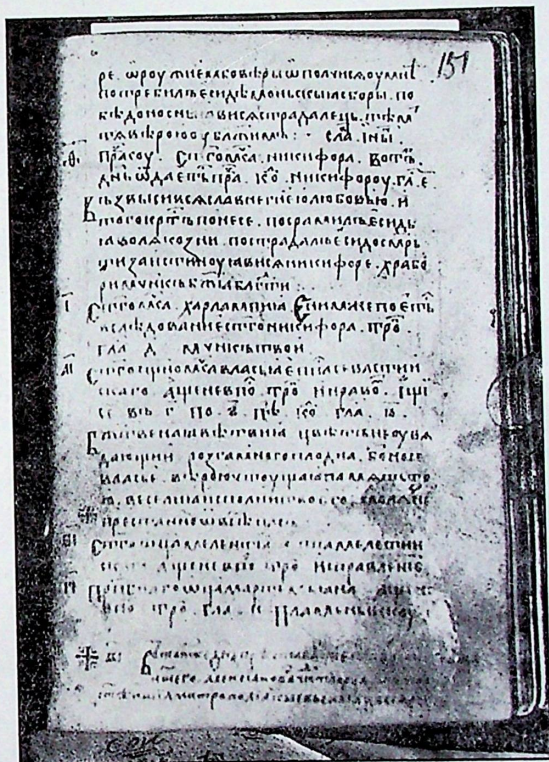
²⁾ Дaльшe слoвo нeчиткe, мoжнa читaти: (т)Ѣлчн (?), а бo т(т)Ѣлчн (?).

³⁾ Зaчeркнeнa бyквa пoдiбнa дo a.

⁴⁾ дaльшe слoвo нeвирaзнo нaписaнe: сѣмѣдѣ (?).

⁵⁾ Зaчeркнeнy бyквy мoжнa читaти i як a; чи сe нe Вaмa нa

Буковині?

Ужгородський Півустав з XIV в. лист 151 «.

Сей уступ в українським дословнім перекладі:

В імя Отця
і Сина і Духа
Святого амінь.
я дяк Теодор із Тульчі (?)
даю сю книгу
на імя Півустав
і даю її до храму
Благовіщення Пре-
святої Родительки Господа
Бога, щоби був спомин
аж до а̇ з.....
в селі Вамі (?) Великій.¹⁾

На л. 111 α під пасхальною таблицею іншою рукою записка обведена неправильним кругом: лхнз т. є 1657.

На листі 151 в Синаксарі на Февраль реко́ скченни під датою ві, то є 12, на яку припадає пам'ять святого Мелентія, бачимо знак у формі рівнораменного хреста, обведеного в кутах чотирма тонкими ломаними лініями з точками в середині, а на долішньому маргінесі знаходимо під таким самим знаком виведену дрібнішим і пізнішим почерком приписку, що походить мабуть із початку XV в.

Цілий сей уступ рукописі має текст ось який:

кї Стго Щца мелентіа нпа мелетинскаго аще не в по трѣ
исправленіе

гї Препнѣаго Щца мартемѣана аще не впо трѣ гла ѿ Пламень
искоу

ⲓⲓⲓ: Вѣ тонже днь прѣставленіе нже вѣ стыхъ Щца | ншего алексіа
ⲓⲓⲓ: нока чѣтворца митрополита | стѣкиша митрополіа кыгвѣска
и всеа роуси.

На л. 158 β на маргінесі на долині записка:

Інѣ сѣмѣятѣ дѣрѣсалѣи ат сѣтънѣ
...н Петрова поѣту ꙗ нѣльн ꙗ днѣ ро̇ аѣѣ
(1710).

На л. 193 β, на маргінесі з боку на ліво записка:

Mikor csinált Popa Jon molumbo 1706. / аѣѣ's nagy Gecsy
(Коли робив Піп Йон до млина (у млині) 1706. Ве-
ликі Гіівці) [Тепер: Nagytejocz]

¹⁾ Помогав відчитати і переклав з румунської мови Др. Т. Гаап.

л. 200 а:
 Mikor kiment a házbul az Pop tamas külön azapj(t)ul A°
 а 709 zo (9 ung)
 (Коли вийшов з хати Піп Тома окремо від свого отця р. 1709...)

IV.

Назва, зміст і зразки тексту.

Початок книги, — оден або кілька кватерніонів пергамино-вих листів, бракує так, що наголовок книги не переховався.

В записці дяка Теодора, (на л. 95 β — 101 α) — названо сю книгу: Πολύστακς.

Ся назва відповідає змістови книги, яку можна би з деякими застереженнями назвати також: *Εὐχολόγιον μέγα*, то є великим монастирським молитвенником.

Се була підручна книга для щоденних і святочних духовних занять, богослужень і молитв для священників-черців.

Що ся книга була написана в монастирських мурах та призначена для черців — на се вказує цілий ряд духовних постанов та приписів монастирського порядку, що відноситься до різних ситуацій чернечого життя.

На л. 9 α бачимо початок монастирських молитв, які йдуть дальше на л. 9 β.

врата рекоуть: слава Шцию...

..... та^ж поклон(ш)са игоумень гла^я
 се блвите Шци...

простите ма гркшнаго елико согр^к
 шихъ словомъ и дѣломъ и помышле
 ннемъ и всѣми чювствоми моими
 и Швѣщаютъ вратѣа. Бъ да прости
 та и помидоуетъ та^ж. поклонше са
 вратѣа прѣигоумень глаше в сог^к
 Прости ма Шчѣ стѣи и блгѣи елико
 согрѣшихъ во вса дни живота мое
 го в сии дни вса числа согрѣшихъ дѣи(ю)
 и тѣломъ. сномъ и лѣкнотію ш
 мраченіе вѣсовьскимъ въ мысли^х
 ничныи^х в забыти оума. согрѣшихъ
 срдѣмъ и всѣми чювствомъ. слоухомъ
 и видомъ. волюю и неколею. нѣсть во
 того грѣха. егоже не створи^х но ш всѣ

Делити оиъ крестоуранде съ швюу егъ шъ
 похитило всега - на нектому пинку готъ
 ното крѣпкѣ добу въ крѣ неаглато си
 це шсего инши и не шедъ внадеши жидла
 вѣчнлаго - въ прѣущий пошнгну погос
 и - и дѣле прѣнущий глане прѣшднѣ
 и - и не се нечудла салдо шъ - крапрѣхъ
 шво готла и доброту нечрѣнну ютъ
 ево ден не шинно бѣ еланис - и не съ шно
 бѣ еселис - аже шидла шѣ бѣ нашъ
 до сѣга зѣла залу ела

Да готла швѣла шѣ улко лѣбуе - аже шѣ прѣ
 снагущо снѣ егъ шъ - спѣдобна лѣден
 прѣчуд шннѣла вышн прѣ шата шѣла
 и шннѣ есрѣши - и не вѣчгнущансѣ и
 лѣне елѣ шѣ ерѣна - и не елѣко прѣ
 шнѣ егъ шѣ шѣмъ шѣко шѣ - не до не шн
 нѣла - не виднѣла шѣ шнѣ шѣ ела шѣ - не
 шннѣ есрѣши - не шѣ елѣ шѣ есрѣши
 ерѣшнѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ
 шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ
 шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ
 шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ
 шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ
 шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ шѣ

Ужгородський Півустав з XIV в. лист 193 р.

хъ каю са. прости ма ѿче стый и блгвї
и помолнса ѡ мнѣ грѣшнѣмь. Н ѡвѣ
щаѣтъ нгоумень. блгвѣтїю своею вѣ
да простити и помилуѣтъ всѣхъ касъ
та^{мъ} нѣрѣки. ѡктенїа. Помолнмса...

Тут слїдує екстенїа, якої поодинокї виголоси також вказу-
ють на монастирський осередок:

ѡ ѡцї нашель нгоумень: все є же ѡ хъ бран
ѡ ѡтшєдшїхъ на слоужбоу кратни наше

На л. 10 α бачимо дальші вказівки на монастир:

.... рѣтъ нгоумень....

.... аще кто поете совѣ в кланн

Монастирські приписи з'являються дальше на л. 16 β:

аще ли в кланн їно єгда хощеть
начало творити, не скорѣ начати.
но єгда оубоуїкса ѡ сна и безлѣности
вѣспраноуѣтъ рцї сие.

На л. 67 β бачимо приписи молитв для черцїв: Йдоушимъ
їзъ цркви на трапї(оу)

На л. 68 β читаємо монастирські приписи, яким порядком
треба йти до трапези і як при нїй поводитися:

Йдем же їзъ цркви предними дверми.
предходитъ же попъ. слоуживый
во тѣ днѣ. по немъ же нгоумѣ по не
мъ же и прочни попове. по нїхъ же и про
чнї братїа. Їдоушни же ни какоже
да не вєсѣдоують. братїа межю собо
ю. Два же врадѣ да не ходатъ но єди
нѣ по єдиномоу. Достигже вѣ трапе^ѣ
ї блгвѣтитъ нгоумень їстїе и пїтье.
и садоутъ вси каждо нхъ на своѣ мѣстѣ.
и начоутъ їсти. чтецъ же начинаѣ.
чєстї. їдению же подобаѣ быти со
многими молчаннѣ. По преданнїю стх
ѡць нашихъ.

Пїсля молитв за трапезою — (на л. 68 β і 69 α і β)

.... Йгоумѣ рѣтъ блгвѣтї

ю своею єѣ да проститъ и помилуѣ

всѣхъ вѣ. и тако нсходимъ нс трапе²
твораци мѣтанне настоащемоу.

Слово нсходимъ показуе, що книга була написана черцем.

Монастирські молитви і приписи бачимо ще на кількох листах далше н. пр. на л. 75 β. 76 α і β (Йдоуцимъ вечерати).

л. 86 β: мѡ антнѡхъ мннхъ.

Данже на вѣко на сонъ градоушии покон
дшии и тѣлу и сохрани на ѡ ѡмрачнаго
сна грѣховнаго и ѡ всакого и ноцнаго сла
стоострѣтя оутиши стремленна стрѣ
мъ и оугаси телесное ражѣнне истрѣ
мъ лукаваго. иже на ны лукавно движи
мыш. и встанна плоти нашаи оутоли
и всако земное и вѣчное мѡдрованне
оуспи и даруи намъ бѣ водръ оумъ и

л. 87 α: цѣломдръ помыслъ. срѣце трезващи са
сонъ легокъ и всакого сатанна мечта
нна не нскусенъ. вѣстави же насъ во
ворема маткѣ оутверждены к заповѣдѣ^x
твонъ. и памать сѣвъ твонъ в себѣ во
нну имѡще и все ноцное намъ словсло
къ даруи пѣкти и вбавити и славити
пречтное и величпное има твоє ѡца
и сна и стѣо дѣа и нына и присно и квѣ
вѣкѡ аминь .:.

На л. 87 β: молитви в келїї.

З огляду на висше наведені уступи тексту і вказівки —
можемо сю книгу означити близше як Монастирський
Півустав.

Пригляньмося близше змістови сього памятника. При
сїй нагоді подамо далші зразки важнійших уступів тексту.

Як було зазначено, початку книги недостає.

На першому місці іде „Полунощница повседнежна“.

На л. 10 β напис киноварем: Полунощница всоубѡ.

Із вставлених тут, на л. 10 β., псалмів Давида наведемо
псалом ѡѣ (65):

Вѣсканкнѣте гвїй вса земля. пои
те же имени єго. и дадите славоу
хвалѣ єго. рцѣте воу колы стра

шина дѣла твоа, во множествѣ
 силы твоѣи, солжють тебѣ вразѣ
 твоѣи, вса земля да поклонитъ ти
 са и поеть тебѣ, да поеть же име
 ни твоемоу вышній, придѣте
 и видѣте дѣла вѣѣа, яко страше
 нѣ въ свѣтѣ паче свѣѣ члвчкѣ :
 ѡбращая море в сушу и рѣкѣ прои
 доуть ногами, тоу възвесаи мса
 и немь, ѡбладающемоу силою сво
 ею вѣкоу, ѡчи ёго на ѡзыки при
 зирета.

Дальше ідутъ псалми Давида 63, 67, 68, 69.

На л. 18 β: Ка стѣи животначалѣи
 трѣк поет са во всакою нѣлю предѣ
 оутренню, к мѣк полунощницѣ, твореніе
 вселенскаго патрїарха Костантина гра
 кирѣ мѣтрофана.

Л. 21 β: По се мѣ къ стѣи животтворации трѣк
 инѣ марка.

Дальше іде утренняя.

На л. 22 β бачимо киноварною вязию викінчений наголо
 вок: Начало Оутренци.

Попѣ рчѣ і т. д.

На л. 28 α зачинаються тропарі воскресні і богородичні.
 (Киноварна вязь).

На л. 32 α: малий наголовок киноварем:

Трѣри, и кондѣ и свѣтланы, дневными поют са.

На л. 64 α:

ѡуае ѡ Іо^{на}

Искони вѣ слово и слово вѣ ѡ бѣа и бѣ
 вѣ слово, и се вѣ искони ѡ бѣа и вса тѣ
 мь выша, и без него не бы ничтоже

ѡже и бы в томъ животѣ, и животѣ
 вѣ свѣтѣ члвкомѣ, и свѣтѣ во тмѣ
 свѣтитса, и тма ёго не ѡбатѣ и бы
 члвкѣ посланѣ ѡ бѣа има ёмоу ѡданѣ,
 и се приде вѣ свидѣтельство, да свѣ
 дительствоуѣтъ ѡ свѣтѣ да вси

вѣроу имоути емоу. вѣ свѣтъ исти
 нныи иже просвѣщаетъ всякого члѣ
 вѣка градоущаго к мирѣ к мирѣ вѣ
 н мирѣ тѣмъ бѣ и мирѣ его не позъ
 на въ свои приде и свои его не приять
 бликоже нхъ приять и дасть имъ
 власть чадомъ вѣинамъ быти вѣрѣ
 юцимъ ко има его иже не ѿ крове нѣ
 ѿ похоти плотьски ни ѿ похоти мужь
 ски но ѿ бѣ родила сѧ и слово плоть бѣ
 всели сѧ к ны и видѣху славоу его слави
 яко единачадаго ѿ ѿца. исполни и вѣати
 истинныи ѿванъ свидѣтельствуютъ
 ѿ немъ возва и гла свѣтъ егоже рѣхъ
 градыи по мнѣ: предо мною естъ яко п(р)е
 же бѣ мене ѿ исполненїа его мѣ вси въ
 спрїахомъ вѣти за вѣтъ яко законъ
 монскѣ данъ бѣ вѣтъ истинна ісѣ
 хмъ бѣ.

На л. 65 а:

Сѣѣ ѿ лоу

Но вре ѿ вниде ісѣ в весь нѣкоую. жена
 же нѣкаѧ именемъ марфа приять е
 го в домъ свои и сестра еи вѣ нарицае
 маѧ мръѧа. таже и сѣдини при ногѣ исѣс
 слышаше слово его марфа же молваше
 ѿ мнзѣ слоужбѣ ставши же рѣ гѣ не
 врежши ли. яко сестра моя единою ма ѿ
 стави слоужити ти рци оубо еи да ми
 поможетъ. ѿвѣщав же ісѣ рѣ еи. ма
 рфо марфо печешисѧ и молвиши ѿ мно
 зѣ единое же ти ѣ на потребу мръѧа же
 благоую часть избра таже не ѿиметсѧ ѿ
 неѧ. и бѣ егда глаше сѧ. въздвижи нѣ
 каѧ жена гла ѿ народа и рѣ емоу. влжѣно
 е чрево носивше тѧ и сесѣца таже вси съса

л. 65 б:

лъ ѿн же рѣ тѣмъ же оубо влжни слыша
 щии слово вжѣе и хранѧци(е...) (вискроб. нечит. дописка.)

Л. 65 β — 66 α:

Въкроую во единого ба ѿца вседержите
ла творца нбоу н земли видимымъ
же вскмъ и невидимыи. и во единого
га їса сїа вжїиа единороднаго иже
ѿ ѿца роженаго преже вскхъ вккк
сккта ѿ сккта ба истинна роженна
а не створенна единосоузна ѿцю и
мже вса быша нас ради члковъ и наше
го ради спїнна спедша с нскъ и воплоще
ша са ѿ дха сга мрїи двы вочавъ

Л. 66 α:

ша са распеншаго са за ны при понткистк
мъ пилатк и страдавша и погребена и въ
скрса въ третїи днь по писанихъ и въ
шедша на нбса и скдша ѿдсноую ѿца и
пакы градоущаго со славою соудити жи
вымъ и мртвымъ егоже цртвию нк ко
нца и въ дха стго истиннаго и животвора
щаго еже ѿ ѿца исходащаго еже со ѿ
цмъ и съ сїмъ спокланяема и со славима
гавшаго пррки во единою стоую скорноу
ю апльскоую црквь. испокдоую едине
крїенне во ѿставленне гркховъ чаю въ
скрїни мерътвыъ и жизни коудущаго
вкка аминь.

Л. 67 α:

Псалом дї

Блгволю га на всяко время. всегда хвала е
го во оусткхъ монъ. гї похвалить дшї мо
ш. да оуслышать кротци и возвеселатъ.
возвеличите го со мною. и вознесемъ имя
его в коупк. взыска га и оуслыша ма.
и ѿ вскхъ скорки монъ изваки ма. присту
пите к нему и проскртїтеса и лица ва
ша не постыдать са. се нищни возка и гї
оуслышан и ѿ вскхъ скорки его спсе и
ѿполчитса англь гнъ ѿкртїи. яющихъ
са его извавить нъ. вкоусите и видите ѿ
ко блг бї блжнъ моужь иже оуповае

на... конте са га° вси стїи его яко нѣ
лишениа боащим са его. бѣтїи ѡбени
цаша и взалкаша. взыскающїи же са.

- Л. 67 β не лишат са ѡ всякого бѣга. приндѣте
чада послушанте мене. страхуѡ гню
наоучю васъ. что есть члѣвкъ хотѣи жи
вотъ. любан дни видѣти бл҃гнїи. оуде
ржи языкъ свои ѡ зла и оустнѣ свои
еже не гѣти лести. оуклониса ѡ зла и створи
бл҃го. взици миръ и пожени его. ичи
гнїи на праведныа. а оуши его въматкѣ
иѣ. лице же гїи на творѣщаа злаа. еже
потревити ѡ земля памать иѣ. козва
ша праведнии. и гѣ оуслыша иѣ и ѡ всѣ
хъ печалиѣ избавить ихъ. близъ го скрѣ
шеныхъ срѣцмъ. и смиренныа дхлмъ спїтъ
многи скорби праведнымъ и ѡ всѣхъ и
збавить ѡ гѣ. хранить гѣ вса кости ихъ
едина ѡ нихъ не скроушитса. смрѣ же
грѣшникомъ люта. и ненавѣдации пра
веднаго прегрѣшатъ. избавить гѣ дшїа
равѣ своихъ. и непрегрѣшатъ вси оу
покающїи нанъ. та^м достоино ѣ.

На л. 67 β — 69 β монастирські приписи і молитви для черців.

На долині л. 69 β киноварний наголовок:

Чинъ вечерний

л. 75 α молитва: Бцѣ двѣ радоуи са ѡбладоканнаа мрѣе
гѣ с токою благословѣна ты в жїнаѣ бл҃гнѣ плодъ чрека твоѣго
яко спїса родила вси дшїмъ нашимъ.

На л. 76 α великий киноварний наголовок: Пѣло п ѣрнїци
ввелїкии по°.

На л. 87 β: Молитви для черців, які вони мають відмов-
ляти в келїях.

На л. 89 β починаються стихирї воскресні. (Наголовок
киноварна вязь.)

На л. 101 α: киноварна вязь:

Мѣца марта кѣ (25) клѣкѣщїе прѣстѣе кѣѣ

Тут поміщено антифони на Благовіщення і порядок бого-
служення.

На л. 110 β зачинаються під 11 рядком тексту календарні індекси, пасхальні таблиці та ключі.

На л. 110 β : бачимо таблицю, яку подаю без прикрас, які вона має над верхню лінією у формі острин копул із хрестами:

Г	Д	Є	С	МС
Є	С	З	Д	ДА
З	Д	К	Г	МГ
В	Г	Д	Є	НС
Д	Є	С	З	ІД
С	З	Д	К	ГД
Д	К	Г	Д	СЗ
				ОВ
				НЕ
				ДЗ
				ГГ
				ФС

р҃҃҃҃ хр҃҃҃҃

На л. 111 α до 116 β календарні таблиці писані почерком II. Подаю тут їх зразок з л. 111 α .

м̄ар	Є	нощ҃ь	ч̄а	Г	ро̄ж҃енне
м̄ар	К	дн̄ю	ч̄а	КІ	оуц҃ервь
апр̄	Д	дн̄ю	ч̄а	З	ро̄ж҃денне
апр̄	ДІ	дн̄ю	ч̄а	Л	оуц҃ервь
ма̄а	Г	дн̄ю	ч̄а	С	ро̄ж҃енне
ма̄а	НІ	дн̄ю	ч̄а	ДІ	оуц҃ервь
ню	Б	дн̄ю	ч̄а	Н	ро̄ж҃енне
ню	Л	нощ҃ь	ч̄а	З	ро̄ж҃енне
ню	СІ	нощ҃ь	ч̄а	Г	оуц҃ервь
ню	Ла	дн̄ю	ч̄а	ГД	ро̄ж҃енне
авг̄	ЄІ	дн̄ю	ч̄а	Д	оуц҃ервь
авг̄	ВО	нощ҃ь	ч̄а	Л	ро̄ж҃енне
с̄е	ГІ	нощ҃ь	ч̄а	Є	оуц҃ервь
с̄е	КН	дн̄ю	ч̄а	ЛІ	ро̄ж҃енне

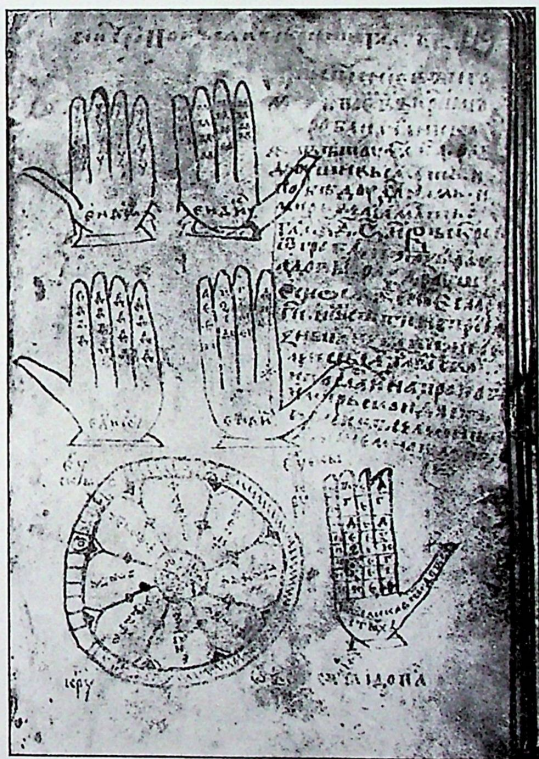
ОК	ГІ	ДНЮ	ЧА	Є	ОУЦЕРЬКЪ
ОК	КН	ДНЮ	ЧА	Ї	РОЖЕННЕ
НОЕ	Ѕ	НОЦІ	ЧА	Ѕ	РОЖЕННЕ
НОЕ	КВ	НОЦІ	ЧА	І	ОУЦЕРЬКЪ
ДЕ	Ѕ	ДНЮ	ЧА	Ѓ	РОЖЕННЕ
ДЕ	КВ	ДНЮ	ЧА	Ї	ОУЦЕРЬКЪ
ГЕ	Ї	НОЦІ	ЧА	ГІ	РОЖЕННЕ
ГЕ	І	НОЦІ	ЧА	Ѕ	ОУЦЕРЬКЪ
ФЕ	Д	ДНЮ	ЧА	Л	РОЖЕННЕ
ФЕ	Ѓ	ДНЮ	ЧА	Ѕ	ОУЦЕРЬКЪ

кору лѸ в основанне ке ча ді

(тут іншою рукою, пізнішим почерком подано рік а҃хнз (1657).
На л. 117 а бачимо ось яку таблицю:

Є	Д	Г	З	Ѕ	
КЕ	Д	Н	ЄІ	КВ	
Д	Ѓ	Н	Ѓ	В	
КС	Р	Ѓ	ЅІ	ВГ	
У	Т	Ѳ	Х	Ф	ВІ
КЗ	Г	І	ЗІ	ДВ	
П	О	Р	Ц	Є	Л
КН	Д	ДІ	НІ	ЄВ	
Н	Л	Л	К	З	КЕІ
КЃ	Є	ВІ	ЃІ	ВВ	ЅН
Ѓ	Н	З	Г	...В	
Л	Ѕ	ГІ	В		
Д	С	Г	Д	ДВ	ЃСНО
.....	З	ДІ	БА		

Граница з.мнсворъ стѸ з ѡцѸ

Ужгородський Півустав з XIV в, лист 119 а.

На л. 117 β і 118 α і β бачимо календарні і пасхальні таблиці, круги, ключі і т. п.

На л. 118 α : Круги з нечиткими написами. Відчитати можна поодинокі слова й букви:

кр̄с̄ л8 л̄к̄ и.м̄а̄; на долині: гев̄н̄іе

Дальше іде ще одна таблиця, а опісля ключ у формі руки із цифрами:

На л. 118 β ідуть знов два календарні круги. Під першим напис: кр̄с̄ с̄л̄цю; над другим напис: с̄емь п̄л̄ни.

На л. 119 β бачимо знов календарний круг, та пасхальні ключі у формі п'ятих рук із буквами — цифрами.

На п'ятій руді, на долині, можна відчитати напис: Ω великодні до вс̄к̄ ст̄х̄к̄.

Поруч круга напис: е̄ӯскы кр̄ӯ Ω вс̄к̄ ст̄х̄к̄ і до п̄с̄.

На вільнім полі, що виглядає не чисто, як би там була колись ще яка таблиця або текст — читаємо текст воскресного тропаря, що виглядає як палімпсест.

На л. 119 β , 120 α і β , 122 α і β — ідуть тропарі, стихирі та антифони.

З огляду на інший почерк (III, з.) та текст із деякими важними діялектологічними прикметами, наведу текст із листу 120 α і β .

Вънегда скорѣѣти ми двѣськи
поѹти спѣ мой и зъави дшю мо
ю Ω языка льстива. Пустынь

нымъ животъ влѣнъ есть бо
 жетвенъ желаньемъ возниша
 оуѣса сѣ дхъмъ шдръжа
 теса вса. видима шже с невиди
 мыми. сам бо державенъ вѣ смѣ
 ѿ триѣ едино всамъ неложе
 На горы дшѣ воздвигнѣмо са гра
 ди тамо ѿнюдѣ же помощь приде
 ть. Деснаѣ ти рѣка їмъ хѣ
 простираема. ѿ прелести всакоа
 да схранить. стъ дхъмъ бѣ
 словаце рцѣмъ ты еси вѣ живѣ
 желанье свѣтъ разумъ ты блѣ
 стыни. ты цртвѣши ко вѣкы
 брекеше йхъ мнѣ (прово...нидѣ ко)¹⁾
 дворъ гна рѣсти многы їсполнѣ
 йъ дому двѣкѣ страшнаѣ стѣе
 ршають са. ѿгнъ бо тамо пала
 всакъ сраменъ оумъ. стѣмъ
 дхъмъ. живко начал (е.... ѿ властню)¹⁾
 ѿ нею^ж всакъ животъ въздихае
 ть са яко^ж шцѣю кѣпно ж ї(....)¹⁾

Л. 120 β:

Прѣ. вѣскрѣни ги бѣ мой да вѣзне
 сеть са рѣка твоа¹⁾ яко ты цртвѣс
 еши в вѣкы. стнѣ испс(в)ѣм^е
 товѣ ги бѣ всѣмъ срѣѣ. гла ї.
 На нѣѣ ѿчѣ мой возвожо к тѣвѣ
 словѣ оуцѣдри ма да живу ти
 помилѣти на уничиженойхъ

Від л. 123 а аж до 173 а іде Індікціон на церковний рік, що містить у собі між ин. Синаксар та витяги Прологів, Міней. Сей Індікціон упорядкований в рамках місяців зачинається від вересня. Назви місяців викінчені вязию. Окрім звичайних назв, які бачимо в церковно-словянських текстах — подані ще другі народні назви, уживані по часті в нових церковно-словянських текстах по часті на Україні в тих околицях, з яких походить писець даного уступу рукописі.

¹⁾ Первісний текст вишкробано; пізнійший текст написано невіразно.

Наводимо ті назви:

л. 132 α:	сѣмтѣ	рѣкѣ	рюннѣ
л. 129 β:	октавр	„	анстопад
л. 134 α:	ноѣарь	„	грѣдѣ
л. 139 β:	декабрь	„	студѣн
л. 143 α:	генварь	„	проснѣ
л. 149 β:	февраль ¹⁾	„	скчєннѣ
л. 153 α:	март	„	сѣхѣ
л. 154 α:	апрѣ	„	кєрєзѣ
л. 156 α:	май	„	травѣ
л. 160 α:	июнь	„	здѣ
л. 163 α:	йюль	„	чєрвѣ
л. 168 α:	авгѣст	„	зарєнѣ

Від л. 173 α іде устав Постної Тріоди

п. н. Вєлѣдованіє тропарѣ и коѣкѣ ѿ
мытаря и фарискѣ.

Л. 181 α: Правило стѣо прищєннѣ да поѣ
с вечера или со оутра аще поѣ
или мнѣ или мирскѣ члвѣѣ. стѣхѣ
и прчтыѣ тинѣхѣ хѣвѣхѣ позаутрєннѣ
вѣхѣдѣ в кѣлью поѣ собѣ часы і т. п.

Тут вставлено молитви перед причастєм і по причастю.

Від л. 194 β до 208 β то є до кінця рукописи поміщений
канон покутний п. н. Канѣ зл ѿпитнѣмю.

Наводжу з него деякі уступи:

Л. 182 α:

сє родѣ ищюцихѣ гѣ. ищюцихѣ лица
бѣ їаковла. возмѣтє врата князи вашѣ
и возмѣтє врата вѣчнаш. и вындетѣ
црѣ славы. кто єсть црѣ славѣ.
гѣ крѣпокѣ и силєнѣ гѣ силєнѣ в бра
ниѣ. возмѣтє врата князи вашѣ.

¹⁾ На л. 151 β читаємо цікаву згадку про словянського апостола
Кирила:

... .. стѣо ѿца
Кирила єпѣпа каталѣнського оучѣла
словѣномѣ и болгарѣхѣ иже приложи в ѣ
с ко оу грамотоу с грѣсков. і крєти сло
вѣны и болгары.

и возмѣте сѧ врата вкчнам и видеть
цѣрь славк.

Л. 198 β:

ка̑ а̑ пѣльмь а̑. неіа̑писанъ ѿ евр̑ки̑
оу̑вѣжденьє. ка̑чѣтѣ и ѿ ражжѣа̑
супротивнѣмѣмѣ.

Блажїи̑ мѣжъ иже наидеть (sic!)¹⁾.
на свѣтъ нечтвѣхъ и на пѣть
грѣшны̑ не ста̑ и̑ на сѣдалище
гѣвители̑ не сѣде. но к закон̑к
гни кола̑ его. не ѿпадетъ

л. 199 α: пѣльмь ѿ

и все бланко створить поспѣеть емѣ.
не тако нечѣви̑ не тако. но яко пра̑х̑ егже
возмѣтаеть вкѣрѣ от лица зема̑н.
сеґо ради̑ не вкѣрнѣтъ нечѣви̑ на сѣдѣ
ни грѣшници̑ въ свѣтъ правѣдны̑. яко
свѣсть гѣ пѣть правѣдны̑ и пѣть нечѣвѣхъ
погнѣветъ.:

л. 199 β	пѣльмь	[г	і	д.	л. 204 β	пѣльмь	[з	і		
л. 200 α	"	[ε			л. 205 α і β	"	[з	і		
л. 200 β	"	[с	і	з	л. 206 α	"	[н	і		
л. 202 α	"	[г	і	д	л. 206 β	"	[д	і		
л. 202 β	"	[г	і		л. 207 α	"	[к			
л. 203 α	"	[г	і	д	л. 207 β	"	[к	а		
л. 203 β	"	[ε			л. 208 α	"	[к	а		
л. 204 α	"	[з	і		л. 208 β	"	[к	а	і	кв.

V.

Словянські назви місяців.

Синаксар Ужгородського Півуставу замітний між іншими тим, що в ньому бачимо дуже старинні словянські назви місяців, яких велика частина задержалася в устах люду як на Україні, так і в деяких інших словянських землях аж до наших часів.

¹⁾ Мабуть під впливом слідуєчого: на — *anticipando*.

Грецький текст Сінаксаря (*συναξαρίον*) — дійшов до нас із X в.

На словянських землях бачимо найдавніші частини Сінаксаря в Зографському Евангелію.

Із найдавніших текстів Сінаксаря, що збереглися в східно-словянських рукописах треба згадати неповні Сінаксарі Остромирового Евангелія з р. 1056/7, Крилоського Евангелія 1144 р. Остромирівський текст не переховав нам словянських назв усіх місяців.

Оден із найдавніших текстів Сінаксаря, що містить у собі повний список словянських назв місяців, бачимо в кодексі Ганкенштайна або в Віденському Антольоґіоні з XII або XIII в.¹⁾

І як раз із тим старинним текстом, що декуда сходиться з відповідними частинами Сінаксаря Зографського Евангелія, майже тотожні є словянські назви місяців, переховані в Ужгородським Півуставі.

Очевидно на тім самім стариннім підкладі, що знайшов свій вислів у Зографським Евангелію, оперті й назви місяців збережені у кирилівських приписках із XIII в. на Ватиканських Глаголітичних Листках²⁾.

Подаю тут порівняння словянських назв місяців Ужгородського Півуставу із згаданими текстами, дальше із назвами місяців в інших церковно-словянських памятниках, цитованих Мікльосічем в його словарі старо-церковно-словянської мови, а також із аналогічними сучасними назвами в українській мові та інших словянських мовах. З пізніших памятників подаю для порівняння назви місяців із другого Ужгородського рукописного Півуставу з XVII в., а з XIX в. із Перемиського Молитвослова з р. 1847. На першому місці подаю дві назви місяців з Ужгородського Півуставу XIV в. в порядку церковного календаря.

1. СѢНТѢВРЪ РІКОМЪИ РЮИИНЪ; Зоґр. Ев.: роуѣнъ; Віденськ. Антольоґіон: Рюѣнъ; Ватиканське Евангеліє: роуѣнъ; так само Гал. Ев. 1144 р. Перем. Молитвослов: Сѣптемврій, сирѣчь седмий рекомый Крѣсень, по древныхъже Рѣкенъ; болгарське Еванг. 1504

¹⁾ Порівн.: Dr. St. Smal-Stocky: Über den Inhalt des Codex Hankensteinianus (Sitzungsberichte der philolog. historischen Classe der k. k. Akademie der Wissenschaften. Wien, 1898. Bd. CXII. pag. 79—90).

²⁾ Пор. Срезневскій; Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ. Петербургъ, 1866, XVI, стор. 65.

роуєчк¹⁾); серб.: руян; польськ.: wrzesień; чеськ.: zaří; чеська назва říjen означувала колись вересень, тепер жовтень; укр. вересень або жовтень. [Грінченко I. 488.]

2. Октабрь, листопадъ; Зоґр. Ев. листопадъ; Віденськ. Антолог.: листопад; Ватик. Ев.: листоґен; Ужгор. Півустав з XVII в.: Мксаць октоврий, сиркчъ наздѣрникъ; Перем. Молитвосл.: Наздѣрникъ. В укр. мові зветься сей місяць жовтень або листопад.

3. Ноябрь, груден; Зоґр. Ев. груденъ; Віден. Антолог.: груден; Ватик.: грѣден; в Лаврентієвській Літописі 1377: по грудноу поутти. вѣ бо тогда мксаць груденъ рекше ноябрь; Ужгород. Півустав XVII в.: листопадъ; Перем. Молитвосл.: листопадъ; в сербо-хорватській мові: grudен = december²⁾); полськ.: listopad; в українській мові сей місяць називається: листопад або грудень: у гуцульським діалекті³⁾): грудень.

4. Декабрь, студен; Зоґр. Ев. студенъ; Віден. Антологіон: студеннн; Ватик. Ев.: студен; так само в серб. пам. студеннн мксенц⁴⁾); Ужгород. Півустав з XVII в. грѣденъ; Перем. Молитв. груденъ; чеськ. prosinec; польськ. grudzień; в українській мові звич.: студень або грудень⁵⁾).

5. Генварь, пресіне; Зоґр. Ев.: просиниц; Віден. Антолог.: просиницъ; Остром. Еванг. мксаца еноуара просиница рекомааго⁶⁾); Ватик. Еванг. просиницъ; Ужгород. Півуст. з XVII в. сирѣго...сир; Перем. Молитвословъ: сѣчнъ; в Громнику сербської редакції XVII в. просиницъ = december; в болгарських пам'ятниках: просиницъ⁷⁾); сербохорв.: сечанъ; чеське: leden; польськ.: styczeń; в українській мові Желехівський наводить: просинець або просимець: а) Jänner β) December⁸⁾). Звичайно зветься сей місяць в українській мові: січень.

6. Февраль, сѣчннн; Крил. Ев. 1144: сѣчнъ, так само: Від. Антол. і Ватик. Ев.; Ужгор. Півуст. XVII в. лютий; Перем. Молитв. лютий; в староболгарській мові сѣчннъ = ianuarus, а в деяких пам. februarius⁹⁾); в сербс.: сичан = ianuarus; в ста-

¹⁾ Miklosich Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae, 1862—1865, p. 813.

²⁾ Mikl. Lex. 145.

³⁾ Пор. Словар Ев. Желехівського, Львів, 1886, I, стор. 161.; Грінченко I. 332.

⁴⁾ Mikl. Lex. 897.

⁵⁾ Желехівський, Словар, I, стор. 161, II, 930.; Грінченко IV. 220.

⁶⁾ Mikl. Lex. 704.

⁷⁾ Mikl. Lex. 704.

⁸⁾ Словар II, 777.

⁹⁾ Mikl. Lex. 974.

рочеській мові також *ianuarius*; тепер: *leden*; польськ.: *luty*; українське лютець або лютий.

7. Мартъ *сѹхъ*; Асеман. Еванг. *сѹхѹмъ*; так само в південно-словянських пам'ятниках н. пр. в Пентагеуху XVI в.: *маркѹтъ съ же ѳестъ словѣнскии: сѹхѹмѣ¹⁾*; Віден. Антолог.: *сѹхѹмѣ*; Ватик. Ев. *сѹхъ*; Перем. Молитв.: *мартъ нарицаемѣмъ березоль*; чеськ.: *březen*; укр.: март, марот, марець.

8. Яприл, березол; Віден. Антолог.: *березозвѣлъ*; Ужгород. Півуст. XVII *квѣтѣнъ* так само Перем. Молитв.; чеське *duben*; польське *kwiecień*; українське березозол, березіль, березень, березовень, квітень, цвітень²⁾.

9. Май, травен; Крил. Ев. 1144: *травинъ*; Півд. слов. кодекс. з XIII—XIV в.: *травѣнъ³⁾*; Ужгород. Півустан XVII: *травѣнъ*; Перем. Молитв.: *май* вже єсть третій; чеське *květen*; польське: *maja*; суч. українське: травень⁴⁾, або май.

10. Нюнь, зол; Віден. Антолог.: *изскъ*; (изскъ цитований також у Мікльосіча⁵⁾); в сучасних словянських мовах нема аналогії до тих назв сього місяця, які бачимо в Ужгородськiм Півустанi XIV в. та у Віденськiм Антологiонi; Ужгород. Півустан XVII: *черкець*; Перем. Молитв.: *лѹнѣи* вже єсть четвертий; в чеській мові сей місяць називається: *červen*; в польськ.: *czerveniec*; в укр. мові: червень, або червець.

11. Лѹль, черкен; так само називається сей місяць у Крил. Ев. 1144 та у Віден. Антолог.; Ужгород. Півустан XVII: *липець*; так само в Перем. Молитв.: чеськ.: *červenec*; польськ.: *lipiec*; українське: липень або липець⁶⁾.

12. Зарѣст, зарѣнъ; в Крил. Ев. і болгар. Ев. з XII в.: *зарѣкъ⁷⁾*; Віден. Антолог.: *зарѣк*; Ужгород. Півуст. XVII: *сѣрпѣнъ*; так само в Молитв. Перем.; чеськ.: *září* = *september*; *augustus* в чеській мові = *srpen*; в польськ.: *sierpień*; в укр. мові: серпень.

Се порівнянне словянських синаксарних назв місяців показує нам, що за підклад сеї й інших частин Ужгородського Півустану XIV в. служили дуже старинні тексти, які мають у значній мірі свої аналогії в найдавніших церковно-словянських пам'ятниках з X—XI. в.

¹⁾ Mikl. Lex. 905.

²⁾ Желех. Словар, I, 24, II, 1051; Грінченко I. 51; II. 232.

³⁾ Mikl. Lex. 999. ⁴⁾ Желех. II, 978; Грінченко IV. 278.

⁵⁾ Lex 251. ⁶⁾ Желех. Слов. I, 404; Грінченко II. 360.

⁷⁾ Mikl. Lex. 217.

Палеотипії Півуставу та Молитвослова.

Огляд змісту Ужгородської рукописі потверджує, що назва Полѣставъ, яку бачимо на маргінесовій записці цього кодексу, вповні оправдана і відповідає характерови і змістови книги.

Ми вказали на те, що книга була призначена для духовних потреб черців. Не є се повний монастирський Устав, але Півустав.

Такий повний монастирський Устав дав був ігумен Теодосій київському печерському монастиреви, як про се згадує Нестор у своїому життю Теодосія, а також як се бачимо в „Повісти временних літ“ під р. 6559.

Нача искати правила чрнечьскаго и обрѣте са тогда Миханлъ чрнець манастира Стѣдинскаго, иже къ пришелъ изъ Грекъ съ митрополитомъ Георгіемъ и нача с него искати стѣва чрнець Стѣдинскыхъ и обрѣте с него исписа и стѣва и къ манастири своемъ како ꙗкѣти ꙗкъма манастирѣскава. и поклонъ какъ дѣжати и чтѣнья почитати и стѣваніе въ църкѣви и весь рѣдъ църковный на трапѣзѣ сѣданіе и что исти къ кнѣ дни все съ стѣвленіемъ Теодосіи все то изобрѣтъ предѣсть манастиреви своемъ¹⁾, ѿ негоже манастира приша вси манастирѣ уставъ²⁾.

Текст київського Уставу зазначений старинним літописцем показує нам, що сей Печерський Монастирський Устав послужив за основу пізніших монастирських правил, сформованих у скороченнях названих: Полѣуставъ або Полоѣуставъ. Полѣуставъ, Полѣуставъ, Полѣуставъ.

До таких належить і Ужгородський Полѣставъ, якого зміст в основних точках вповні відповідає згаданому в літописі змістови Печерського Уставу.

В XV та XVI в. починають появлятися друком книги, які мають подібний зміст або й подібну назву, як Ужгородський Півустав.

¹⁾ Пор. Срезневскій: Древніе памятники русскаго письма и языка X—XIV в. С. Петербургъ, 1882, стор. 297; про зміст Студийського Уставу на основі Синодальної рукописі XII в. Пор. П. С. Казанскій: Історія православнога русскаго монашества. Москва, 1855, стор. 30—40.

²⁾ Порівн. теж: Ипатьевская лѣтопись Полн. собр. русс. лѣтоп. С. Петерб. 1908. Стор. 148, 149.

Каратаев¹⁾ згадує ось які видання, що мають назву Полк'устак або Полүүстакъ:

Полк'устакъ, Вильно, 1622.

Полүүстакъ, Еве 1677, 1646.

Полүүстакъ, Київ 1643, 1672, 1682, 1690.

Полүүстак или правила истиннаго жикота христїанскаго. Київ 1691.

Полүүстакъ. Вильно 1695; Чернігів, 1703, Київ, 1713.

Молитвослови й інші церковні збірники, що мали служити таким самим цілям та мали споріднений зміст (по більшій часті із пропущенням монастирських приписів), знані були на Україні від найдавніших часів.

Між книгами, які подарував висококультурний князь Володимир Василькович, а про які згадує Волинська Літопись в Іпатському Кодексі під роком 1288, вчислено також Молитвенники.

Із друкованих видань Молитвословів та церковних збірників, що мають зміст у значній мірі аналогічній до Ужгородського Півуставу, треба згадати отсі:

Збірник Франтішка Скорини, виданий у Вільні 1525 року, що обіймає: Псалтирь, Часословець, Якадникъ, Шестодневцъ, Канони, Краткіє сватци и Пасхалїа.

Молитвенникъ или Трєкникъ. Венеція, 1531, 1538, 1540.

Молитвословъ, Винкентїа Вуковича, Венеція, 1547, 1560.

Молитвословъ, Венеція, 1547, 1560.

Молитвословъ. надрукований в Кутєїнськїм монастири Спиридона Соболя, 1631.

Молитвословъ, надрук. в типогр. Мих. Слєзки, Львів, 1642.

Молитвословъ. Чернігів, 1687, 1692.

Молитвословъ. Київ, 1729.

Молитвослови подібного типу появляються і в XIX в. Один із них, що появился 1847 р. в Перемишли, а який зберігається у мене, як колишня підручна книга мого бл. п. батька О. Михайла Колесси, має цілий ряд таких складових частин, що споріднюють його з відповідними уступами Ужгородського Півуставу.

Має він наголовок: Молитвословъ въ немже чинъ часовъ церковныхъ и прочїхъ спаситєльныхъ моленїй съ Трєпарамїи

¹⁾ Хронологическая розпись славянорусскихъ книгъ напечатанныхъ Кирилловскими буквами 1491—1730. С. Петербургъ, 1861; Описание славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами, С. Петербургъ 1883.

и Кондаками воскресными, дневными, стѣла мѣнцы и ѣнцы съ Мѣсловомъ и Пасхалію по Ёкземплярѣмъ изданнѣмъ въ Монастерѣ Почаевскомъ, лѣта 60 Р. Хр. сѣмъ напечатанъ. Їѣ Перемышли въ книгопечатни себорнаго Вриаса русскаго при храмѣ св. Іанна Крѣтителя, года 1815

Синаксар сього Молитвослова показує нам із виїмком старинної назви місяця Рѣвень — вже новіші українські назви місяців. Виразний польонізм бачимо у формі назви місяця вересня: Кресень; польського походження є мабуть і назва місяця жовтня: Паздерникъ.

VII.

Ужгородський Півустав у рукописі з XVII в.

З рукописних церковних збірників подібного типу, як Ужгородський Півустав, зберігся на південному Підкарпатті ще оден пам'ятник. Він знаходиться тепер також в Ужгороді в бібліотеці товариства „Просвѣта“.

Рукопись без початку й кінця. Писана вона на папері невеликої 8-ки, подібної до пергамінованого Ужгородського Півуставу.

В рукописі бачимо кілька почерків півуставних і скорописних. Давнійша часть сього пам'ятника походить мабуть із першої половини XVII в., пізнійша з другої половини тогож століття.

Правопись пам'ятника середно-болгарська, молдавсько-волоської редакції. (ж зам. ѡ; а зам. ѡ; ѣ зам. ѡ).

На маргінесах бачимо замітну записку 1686) преставлї сѣ вїпїиъ Ієлїкїи ѡмстїчєвскїи.

На початку захованої части рукописі бачимо так само, як у пергаміновому Півуставі, Полунощницю, а дальше зміст аналогічний до старого Півуставу.

Індіктїон сього пізнійшого Півуставу заховався неповний: Начало індіктѣ новому лѣту, мѣсѣць септемврїи. В Синаксарі бачимо словянські назви місяців, як ми згадали, уже новішого українського типу.

З виїмкою назви лютого: снѣго...сир та (мабуть польонізму) паздерникъ — се звичайні назви місяців, уживані в теперішньому часі на Україні; форми черкєць (замість звичайної назви червень) та липець (замість липень) бачимо й на Придніпрянській Україні.

Сей відривок Синаксаря се замітний причинок до пізнання назв місяців на Україні в XVII в.

Першовзором для всіх тих Півуставів та Молитвенників служив такий прототип, який зберігся нам в Ужгородській пергаментній рукописі XIV в.; в ній дійшов до нас найдавніший текст монастирського Півуставу на східно-слов'янських землях.

VIII.

Мова і правопись.

Фонольоґія.

1. Носові голосівки *а, я, ѡ, ѣ*. — не знані в Ужгородським Півуставі; всюди відповідають їм, так, як у живій мові, голосівки: *и. а = ја; о. у = у; та ю = ју.*

Не бачимо в нашому памятнику і графічної заміни *у* та *ю* через *я* та *јя*, яка так часто появляється на українському ґрунті під впливом староболгарської особливості середно-болгарської або молдавсько-волоської ортографії ще навіть в XVI та XVII в.

2. Глухі голосівки *ъ* та *ь* уживаються тут у головній основі так, як у сучасних східнослов'янських текстах.

Обі глухі голосівки вживаються рівномірно з легкою перевагою *ь* яке являється часом зам. *ъ*.

Писці старалися зберегти правильне вживання обох сих голосівок на взір давніх староболгарських памятників. Почуття живої народної мови показалося дуже часто сильнішим від згаданого намагання.

Не відчуваючи звукового значіння глухих голосівок, пропускають їх писці часто в т. зв. слабих позиціях.

3. Пропускається *ъ* та *ь* в применниках: *въ, къ, съ, кезъ*: без *грѣхѡ* (8 β), *к тѣбѣ* (50 α), *к великии* (76 α), *с нами* (79 α), *к вѣсѣ* (79 α), *к грѣхѣ* (193 α), *к тѣбѣ* (199 α), *к тѣбѣ* (208 α), *к перстѣ* (208 α). Більше таких прикладів не наводжу; є їх чимало на кожному листку.

Особливо часто пропускається *ъ* або *ь* у закінченнях дієслів перед слідуєчими енклітичними заіменниками *са, ма, та, козвеселѣтса* (2 β), *оутѣшитма* (2 β), *смирнѣса* (4 α), *помолимса* (4 α, 9 β), *поклонимса* (50 α), *исцѣлилма* (50 α), (ibidem: *кодворитса*); *сподовилма* (193 β), *любашилма* (193 β).

4. Деколи являється *ь* зам. *ъ*: *смирнлма* ёси (2 β), *сѣ гаврїломѣ* (104 β), *къ дѣкѣи* (104 β), *къ Фроковини* (110 β), *разумѣ* (120 α, 193 β), *рицѣмѣ* (120 α), *силенѣ* (182 α). Заміна *ъ* на *ь* в таких випадках не має фонольоґічної основи; вона

спричинена тут — (поруч факту, що писці не відчували фонетичної вартости глухих голосівок) — коли появлялося ь зам. ѣ — мабуть впливом сербської графіки.

В сполученню: не пришедъ бо призвѣтъ (190 α) — можемо форму призвѣтъ пояснювати або як появу ь зам. ѣ у звичайному ц. сл. supinum: призвѣтъ, або як скорочену, звичайну в укр. мові форму інфінітиву.

5. Зам. с. ц. сл. ѣ та ь являються в сильних позиціях звичайно повні голосівки о та е.

Систематично виступають о та е зам. ѣ та ь у сполученнях із л та р.

Загальнословянським сполученням: cons. + ѣ^а + cons., cons. + ѣ^о + cons. і давнім церк. слов. сполученням: cons. + ѣ^а + cons., cons. + ѣ^о + cons. — відповідають в Ужгородським Півуставі найчастіше сполуки вже найновішої формації: cons. + е^а + cons., cons. + о^а + cons.: скорби (5 α), скорьк (9 α), кормащицѣхъ (10 α), дѣржаки (18 β), исполниса (11 α, 25 β), волна (11 α), холми (11 β), одѣржа (27 α), испроверже (30 α), ѿверзи (36 α), скорьлю (78 α), скорби (83 α), скорькти (120 α), холмѣ (91 β), дѣрзновеіе (196 α), скорби (121 α), оутверженіе, приверженѣ (208 α), ѿверзоша (208 α), одѣржашамѣ (ibid.), персть (ibid.), ѿполчиса (151 α), исполни (ibid.), долготерпѣнью (196 β).

Рідко лучаються в нашій памятнику давні церк. слов. сполучення cons. + ѣ^а + cons., cons. + ѣ^о + cons.: дрѣжаковѣ (17 α), одѣржашеса (120 α), ѿдрѣжа (120 α, ibid. дѣржавенѣ), істрѣженны (121 β), дрѣжава (121 α, ibid. дѣржава), скрькѣ (208 α). Сполук найстаршої формації cons. + ѣ^а + cons., cons. + ѣ^о + cons. не бачимо. Рідко являється формація перехідна: cons. + о^а + cons., cons. + е^а + cons.: сьръци (71 α), растерѣгнѣмѣ (199 α), сѣверьшакѣмѣ (120 α).

6. Другий повногос повного розвою: cons. + о^а + cons. бачимо в слові молония (205 α) із мѣлѣнни, ц. сл. мѣлѣнни.

Одиничні приклади другого повногосову повного розвою бачимо в староукраїнських памятниках розмірно рідко від XIII в. н. пр. в Жит. Сави, Пандектах Антіоха з р. 1307¹⁾ в Путненським Евангелію XIV в. і т. и.

¹⁾ Ів. Панькевич: Пандекти Антіоха 1307 (Записки Наук. Тов. ім. Шевч. СХХІІІ стор. 28); Ладомірвске Учительне Евангеліе (Науковий Зборник тов. Просвѣта в Ужгородѣ за 1923 р. стор. 6).

В живій, народній мові бачимо сю прояву так у деяких говорах української мови, як і в мові білоруській та великоруській¹⁾.

7. Деколи являється є зам. ь в закінченню 3 ос. дієслів: идѣже нѣкстє (зам. нѣкстѣ) волѣкзи (8 β), всакоє дыханіє да хвалите (зам. хвалитѣ) гѣ (85 α), одрѣжатѣса (120 α зам. одрѣжатѣса), оуконте же са все плєма (208).

В суфіксі ьнѣ являється є зам. ь: ѿ земєныхѣ (120 β), держакєнѣ (120 α), безначалєнѣ (123 α), началєниче (121 β), силєнѣ (182 α). Розмірно часто являється таке є зам. ь у писця листків 120 β—122 α.

Сю саму прояву бачимо дальше: в суфіксі ьство: коїнєства (121 α), єдинєство (122 α); в партіціпіяльних формах приглагольшасѣ (30 α), рожешою (90 β); в суфіксі ьць: страдалєць (151 α). В суфіксі ькѣ виступає о зам. ь легокѣ (87 α) (льгѣкѣ), крѣпокѣ (182 α), (крѣпѣкѣ).

Підо впливом змодифікованої голосівки ь в препозиції ьзѣ в с. церк. слов. слові ьзѣнградисѣ, появляється в слідуєчому складі ы зам. и: ьзыградѣ (95 β).

Зам. змодифікованої голосівки ь в тій самій препозиції ьзѣ перед шелєстівкою в слідуєчім складі — бачимо оу: ьзѣпнєм (104 β).

Зам. ь являється є в ц. сл. слові: сѣсьць: ѿ сѣсьцю мѣтри мѣсѣ (208 α).

8. В уживанню змодифікованих глухих голосівок перед ю, я, є прїдержується наш памятник найчастійше давнійшої староболгарської та староукраїнської а не середноболгарської традиції: появляються в ньому дуже часто, так як у цілому ряді староболгарських та староукраїнських памятників сполучення: ки (ка), ке, кю, ки незнані в середноболгарських²⁾ текстах, а рідші в давніх великоруських памятниках: кѣтъю (2 α), смѣренки (2 α), тѣсєлавкѣ (7 β), краткѣ (7 β, 9 β), вѣгтъю (9 β), кратью (10 β), оудѣлькѣ (11 β), лѣдѣ (12 β), соудкѣ (12 β), вѣзєжанкѣ (13 α), смєртью (30 β), соудкѣ (dat. 38 α), межючєсьє

¹⁾ Про т. зв. другий повноголос, та про його давнійші й новійші прояви та формації — порівн. А. Потебня: Къ исторіи звуковъ русскаго языка. I, с. 90, 102—103; Jagić: Über einige Erscheinungen des slavischen Vocalismus (Archiv f. slav. Philologie I. 370—372); — А. Соболевскій: Очерки к. 1884. стор. 76; Лекцій изд. 4. М. 1907. стор. 25—28; — А. Kolessa: Dialectologische Merkmale (Archiv f. sl. Philolog. 209—213); — А. Шахматовъ: Къ исторіи звуковъ русс. языка (Извѣстія Акад. Наукъ т. VIII. 309—310) и и.

²⁾ Порівн. W. Vondrak Altkirchenslavische Grammatik. 1912. с. 243.

(49 β), ккльн (43 β), пвтык (68 β), поклананк (86 β, 144 β), сластостртык (86 β), славославк (87 α), достоанк (120 β), влаговелнк (120 β), желанк (120 α), дмханккм (121 α), їстркженк (121 β), шдктынк (122 α), власк (151 α), тараск (153 α), правоквкркю (156 β, 161 α), мфедкк (161 α), емелкына (169 β), наталкн (171 β), злочтык (183 α), насатдк (191 α), веселк (194 α), прошенн (194 α), вспутк (196 β), долготерпкню (196 β), оубкжденк (198 β), нкю (192 α; л. 187 β: нню), нка (192 α), оружкк (204 α, 208 α).

Велике число таких прикладів є згідне з аналогічними фонемами живої української мови і має при інших критеріях деяке діалектологічне значіння¹⁾.

Доволі часто появляются і сполучення: нн, ню, нє: оправданн (2 α), приштккн (ibid.), сїкдккнн (2 α, 4 α), радванне (4 α), възданне (4 α), помышленнємк (9 β), омраченнє (9 β), цртькню (28 α), смогренне (28 α), очню (28 α), шденню (68 β), молчаннє (68 β), метанне (ib.), нстлкнк (50 α), блгккцннне (101), ооклгчанне (191 α), предстоанн (191 β), оооуженне (193 α), веселне (193 β), оубкжанне (208 α). Деколи подибуємо в таких сполученнях графічну заміну і зам. н: оправданн (4 α), лкностю (9 β), кратїа (9 β, ibid.: кратк), шквенїа (9 β), ккстаннє (28 α), шкровоїє (75 α), мелентїа (151 α).

9. Зам. н бачимо дуже часто і, так, як н. пр. в Галицькїм Евангелїю з р: 1144.

Особливо часто бачимо таке ї на кінці рядка: прї | часник (2 α), прїгркшї | хъ (2 β), сєго радї | (3 β), запокдї | (3 β, 4 α), гркшннї (3 β), вразї (11 β), полоуношннї (18 β), творенїє (ibid.), патрїарха (ibid.), мїтрофана (ibid.), просвктї (19 α), нзслкдїмла (45 β), вїрнїцї (76 α), нквїлкн (76 α), соблазнїтїсл (79 α), прккклатї (79 α), їмк (120 α), їсполнї (ibid.), спїсл (122 β), гаврїломк (104 β), просїє (143 α).

10. Зам. ш(л) бачимо часто появу л часом у сполудї з ї: въздыханїл (8 β), кратїл (9 β), вкїл (11 β), вєлокїл (17 β), пагркшнїл (18 α), помраченїл (19 β), смнренїл (41 α), терпккїл (41 α), кратїл (68 β), оокланнл (94 α), вєскол (120 α), мол (120 β), твол (191 β), твол (191 β, 204 α), мовл (208 α).

11. Появу к зам. с. ц. сл. є бачимо доволі часто в несловянських, особливо грецьких словах: неркн (9 β), неркю (10 β),

¹⁾ Порівн. Dialectologische Merkmale (Archiv f. Sl. Philol. XVIII р. 216, 508—509).

к'їлин (10 а), к'їакн (16 а), юд'ки (28 а), юд'ки (28 а), єр'кю (69 β), фарис'ки (173 а), к'їакю (181 β), — з окрема в слові: с'крє-фим'к (32 β), с'крафимн (37 β, *ibid.*: с'рофим'кскюю).

к' являється також у словах: єл'к'ї (70 β), єл'ки (200 а), прил'к'їє (37 а) — де звичайно в ц. слов. текстах бачимо і, — а де йому в живій укр. мові відповідає голосівка і.

Дуже часто виступає к' зам. є в іменах власних не слов'янського, особливо грецького походження: єроф'ки (130 β), мат'ф'ки (34 β, 137 а, 169 β), андр'ки (34 β, 139 а 3 рази, 119 а 2 рази, 163 β, 171 а і β), єфр'к'ма (144 а), єфр'к'має (*ibid.*), шлєк'ки ч'їка к'ї (154 а), калфром'к'ї (34 β, 161 а), єлєск'ї (161 а), флєл'к'ї (158), монєск'ї (124 β), пантєл'к'їмона (167 а).

Велика частина тих імен має на місці такого к' в живій українській мові голосівку і: Андрій, Матвій, Мусій, Олексій.

Часто являється к' зам. і (и) в слові: єстроном'кю (122 β 2 рази).

12. Форму *благодарюм т'а* зам. *благодарим'к т'а* (193 β) можна пояснити і в той спосіб, що писець мав намір написати форму *singularis*: *благодарю* т'а, а що йно опісля достроючися до дальшого тексту поставив плюральне закінчення забувши поправити попередню похибку.

13. Зам. ю на початку слова бачимо оу постійно в іменах власних: оульк'їн (142 а), при оульк'н'к'їри (154 β), оульк'їна тар-сал'їна (161 β).

14. оу являється на місці и в імені власнім: соур'їна (149 а) = сир'їна.

15. Появу о зам. є після шип'ячих шелєстївок бачимо в Ужгородськїм Півуставї не в корінних складах, але в парти-ціпїяльних формах дїєслів головно після шелєстївки ш: оутк'їр-днїшомоу (93 а), извєдшомоу (93 β), оу'кнїшомоу (93 β), лавшє-моу (*ibid.*). Паралельно із тими формами появляються часто на тїм самїм листку форми із є: стк'їршємоу (93 а), стр'їшємоу (93 а), поразнїшємоу (93 β).

Такі перєзвуки, що появляються в староукраїнських пам'ятниках вже від XII в. — мають деяке діалектологічне значіння¹⁾.

16. Зам. є (є) бачимо о (у) в слові: кн'ф'л'ш'м'к (142 а, 143 а), кн'ф'л'ш' (141 β).

¹⁾ Порівн. А. Kolessa: „Dialectologische Merkmale“ I. с. XVIII р. 503—504: — А. Кримскій: Граматика I. 1. 373—384.

17. Зам. н бачимо ґ в слові: лґсткєчнн̄ (154 β), лґствєцє (198 α).

В другім випадку перше ґ могло появитися як антеципація під впливом другого ґ.

18. В імениках зак. на ґнє (ґнє) бачимо зам. ґ появу: л. п. ж: поклананнє (45 β), кр̄стнє знаннє (69 α), поклананьє (86 β, 144 β), оклєччаннє (191 α).

Ся характеристична проява зачинає виступати в староукраїнських пам'ятниках вже від XI в. поруч звичайних форм на ґнє. н. пр. в словах Григ. Богослова XI в., в Збірн. Свапосл. 1073 р. в Усп. Збірнику XII в. і и.¹⁾

19. В чужих словах бачимо появу о зам. л: б̄стрєномл̄кю (122 β) (ibid.): ѡстрєномлюжє; ѡлґск̄кн̄ (154 α). Таке о є згідне із живою укр. вимовою аналогічних слів. В слові острєномл̄кю могло о появитися у звязи з людовою етимологією сього слова.

20. Шипячі шелестівки: ж, ч, ш, щ, і свистяча ц сполучуються тут масово із преїотованою голосівкою ю.

У всіх писців Ужгородського Півуставу вони очевидно паляталізувалися, вимовлялися мягко: мѡлѡчюсѡ (2 β, 4 β), чюдєск̄х̄т̄ (3 α), поск̄жю (3 α), мѡмѡцнн̄цю (8 β), взыцю (5 β), чєстн̄к̄н̄ю (7 β), чюкєтк̄н̄ (9 β), нашю (10 β), шюмѡ колн̄н̄ (11 α), ѡцю (9 α, 24 β, 46 α), пшн̄н̄цю (11 β), пшцю (11 α), прѡмѡшют̄сѡ (11 β), сѡлжют̄ (11 β), сѡшю (11 β), дѡшю (12 α, 14 β, 26 β), притчю (14 β), чюкєтк̄н̄ (16 α), мѡдєжю (19 β), чѡлатѡн̄цю (29 α, 85 α, β), зк̄н̄н̄цю (46 β), кожю (20 α), чюдєсѡ (26 β), лґствн̄цю (33 β), в̄д̄цю (33 β), т̄р̄цю (37 β), єднн̄н̄цю (37 β), в̄зшюм̄л̄шѡ (43 β), мѡжючѡск̄є (49 β), д̄шю (50 α, 86 β, 87 α), подвн̄жюсѡ (50 α), начн̄н̄ю (69 β), твѡрцю (84 β), злєст̄пн̄н̄цю (84 β), нашю (87 α), чюдєсѡ (93 α), рѡдн̄тєлн̄н̄цю (109 β), д̄шю (120 α), ѡцю (91 α, 120 α, 121 β), колєсн̄н̄цю (123 β), мн̄тн̄н̄цю (139 α), влѡдн̄н̄цю (183 β), слн̄цю (123 β), срд̄цю (191 β), лн̄цю (204 β), вѡсн̄к̄н̄ю (156 β), прн̄шл̄н̄ю (ibid.), чюдєсѡ (ibid.), прѡчюд̄л̄н̄н̄ (131 β), чюкєтк̄ (183 α, 193 β), нѡсшюсѡ (204 β), д̄шю (208 α).

Паляталізовані шелестівки ж, ч, ш, щ, і свистяча ц появляються в сполученнях із преїотованими голосівками не лиш із ю. але також із ѡ в староукраїнських пам'ятниках вже почавши від XI в. н. пр. в Збірниках Святослава з р. 1073 і 1076 так, що їх мягкий виговір можна вважати, як справедливо висловився

¹⁾ Порівн. приклади у А. Кримського: „Грамматика“. Москва 1901. I. 1. с. 201 β і γ, 1908. I. 2. стор. 400—420 α.

А. Кримський, за норму для мови київської Придніпрянщини XI в.¹⁾ Широко розповсюджена ся проява особливо в пам'ятниках західно-українських земель, н. пр. в Словах Григ. Богосл. XI в., Галицьк. Ев. 1144, в Добрил. Еванг. 1164 і інших галицьких, волинських та закарпатських пам'ятниках²⁾.

В XII та XIII в. бачимо сю прояву широко розвинену в Городиськім (Христинопільськім) Апостоли³⁾, в Житію Сави⁴⁾, у відривках Городиського Евангелія⁵⁾, в Городиськім (Буцацькім) Евангелію⁶⁾, в Лаврівськім Пергаминовім листку⁷⁾ з XII—XIII в. опісля в Пандектах Антіоха 1307 р.⁸⁾ і и.

В нинішніх українських говорах розвинулася найширше паляталізація шипячих шелестівок у говорах карпатських бойків та буковинських, галицьких і марамороських Гуцулів, і в більшій частині закарпатських говорів⁹⁾.

З огляду на се, що в нашому пам'ятнику так широко розвинена паляталізація згаданих шелестівок — маємо в тій прояві деяку діалектично-територіальну вказівку¹⁰⁾.

21. Згідно з ц. слов'янською традицією бачимо всюди паляталізоване ц. В суфіксі *кц* при чім перше *к* перейшло в *с*: ч'йклюбець (9 *α*, 90 *β*), млдденець (95 *β*), мироуловець (131 *β*), страдлаець (151 *α*), чудотворець (163 *α*). Видно, що в говорі писців не знане було діалектичне ствердження шелестівки ц. в таких позиціях.

22. С. церковнослов'янському сполученню: жд. відповідає в Ужгородськім Півуставі ж: надежю (19 *β*), наслаженне (9 *α*),

¹⁾ А. Кримський: „Грамматика“ I. 1. р. 103.

²⁾ А. Соболевскій: „Очерки“ I. с. р. 7, 25, 29 і и. Лекції 1907 р. 43—44; В. И. Ягичъ „Критическія Заѣтки“ 76—77; Четыре палеогр. статьи. р. 91.

³⁾ О. Колесса: Південноволинське Городище I. с. окр. відб. с. 25.

⁴⁾ А. Kolessa: Dialectologische Merkmale I. с. р. 222—223.

⁵⁾ О. Колесса: „Городище“ I. cit. стор. 35.

⁶⁾ І. Свенціцький: Буцацьке Евангеліє („Записки Наук. Тов. ім. Шевч.“ т. CV. стор. 12). О. Колесса: Городиське Евангеліє XII—XIII в. (Ювил. Збірн. присв. Т. Г. Масарикови: стор. 425).

⁷⁾ О. Колесса: Лаврівські пергам. листки XII—XIII в. („Записки Наук. Тов. ім. Шевч.“ т. LIII. 1903. стор. 24).

⁸⁾ Ів. Панькевич: Пандекти Антіоха 1307 р. („Записки“ СХХІІІ р. ст. 48).

⁹⁾ Огоновський: „Studien“ р. 74; І. Зілинський: Проба упорядкування укр. говорів („Записки Наук. Тов. ім. Шевч.“ 1914. т. СХVІІІ—СХVІІІ. ст. 351).

¹⁰⁾ На значних діалектичних просторах українських земель наступило отвердіння шипячих шелестівок. По думці А. Кримського в центральній Україні шипячі шелестівки все зовсім тверді з винятком означених ним чотирох випадків. (Порівн. Грамматика. М. 1907. I. 1. стор. 103). Погляд сей змодифікований подекуди Зілинським. („Проба“ loc. cit. стор. 351).

недожннш (17 β), сьрожннш (ibid.), межючаске (44 β), козвожо (120 β), сьзижеть (121 α), труджаемса (ibid.), преже (10 β, 121 α), надежа (193 β).

23. Заміну ч і ц бачимо в слові оцѣстити і очистити: оцѣстити ма (7 β, 16 β, 18 α), оцѣсти (36 α), оцѣстиашиє (40 α), оцѣсти (47 α, β, 80 α, 185 α; на стор. 186 α: ичисти). Обі фонемі появляються вже в давніх церковнословянських пам'ятниках: оцѣстити (Miklosich Lexicon palaeoslov. gr. lat. p. 1109) і чистити (ibid. p. 1118), оцѣстити, -штж (ibid. p. 547) і очистити очнштж (ibid. 548), оцѣстиає (ibid. 1109) і чистиашиє (ibid. 1118).

Так само являються поруч себе обі фонемі в староукраїнських пам'ятниках. Сучасна укр. мова знає лише фонему: очистити. (А. Кримський: Граматика. I. 99).

24. Велярні шелестівки г, к, х, бачимо в Ужгородським Півуставі так у сполученнях а) гн. кн, хн, як і б) гн. кн, хн.
а) пакы (20 β), сладкыя (20 β), ангелскыя вѣкы (120 α), многы (120 α);

б) ш чнего на языки призираета (11 β), на враги меса (44 β), телесныя недоуги исцканти (85 α), покѣдять враги (90 β), в вѣки (120 β).

Сполучення гн. кн. хн. розвинулися на східнословянському ґрунті особливо широко в староукраїнських пам'ятниках і мають діалектологічне значіння¹⁾.

Ся проява стоїть у звязи із пересуненням на великих особливо південно-східних просторах української землі артикуляційних місць давнього заднього ы до середніх, а зглядно до середно-передніх позицій. Значна частина північно-західних українських діалектів і говорів задержала давні задні відтинки голосівки ы, хоч і на тій часті української території бачимо деякі говори, (а між ними і північно-східну частину мараморошських говорів, що граничить із галицькими Гуцулами) — які не мають задньої артикуляції давнього ы по велярних²⁾.

25. Змягчене р бачимо в нашому пам'ятнику в слові трапеза: трапеза (67 β), къ трапеза (68 β), истрапеза (ibid.), на трапеза (130 α), трапезоу (193 β).

Таке змягчене р бачимо вже в обох збірниках Святослава з р. 1073 і 1076: трапеза поруч трапеза, в жит. Теодосія XII в., в Еванг. Евс. Поповича 1283 і т. и., в Пандектах Антіоха (Панькевич I. с. 53).

¹⁾ Dialectologische Merkmale I. cit. p. 501—503.

²⁾ Зілинський: „Проба“ I. cit. p. 349, 361—362.

Рівночасно появляються вже в XI в. (н. пр. в Словах Григ. Богослова) — прояви отвердіння р (Пор. А. Кримський: Граматика I. с. 86—87) характеристичні для північно західних українських говорів.

Мягке л у сполученнях лл. рю розповсюднене найбільше в південно-східних укр. говорах, виступає однак не рідко і в деяких говорах західних українських земель, між ним і на Закарпаттю. (Порів. Зілинський, „Проба“, I. с. 350).

26. Епентетичне л уживається в Ужгородським Півуставі так, як у давніших церк. словянських памятниках.

Воно бракує рідко, н. пр.: кормащихъ (10 α), вѣгословать (68 α), (але вѣклоу та 25 β; порівн. вѣгословьста в Cod. Suprasl. Vondrak, Altkirchensl. Gram. 1912. р. 334).

З'являється воно в словах і сполуках: вѣгословеная ты вѣ жина² (75 α), вѣгославеная (75 β, 123 β), вѣгословенъ (207), в яких епентетичне л звичайно випадає в старих церк. слов. памятниках у наслідок істновання л в попереднім складі. Пропущення епентетичного л в таких сполуках називає Вондрак (Altkirchensl. gram. 324, 338—339) свого роду діссіміляцією. Окрім того бачимо л у слові: ѿкроуєніе азыкомъ (75 α) (Мікльосіч цитує в Cod. Supr.: отъкрѣвєніе Lex. I, cit. р. 536).

Появу л в нашому памятнику в сих сполученнях, у яких його бачимо дуже рідко (н. пр. в Остром. Еванг. вѣгословенъ) — можемо вважати за наклін писців до задержання епентетичного л, яке очевидно істнувало в їх рідній народній мові.

27. Придихове евфонічне к бачимо в отсій сполуці: кнудуть ко кѣши его (204 β).

28. Недостачу к після л у словах: родитѣлицю (109 β), свѣтлиця (133 α), свѣтлиць — можна вважати або як зазначеннє півдовгого, середнього л¹⁾, або як наклін писців до твердого л, яке не рідко чуємо в деяких сучасних українських говорах²⁾. В кождім разі треба сю прояву, яка виступає вже в найдавніших староукраїнських памятниках від XI в. — розглядати відповідно до поодиноких діалектичних територій, на основі звязи сучасних прояв із їх слідами в давніх памятниках. Деякі карпатські говори мають неперечно не середнє, але тверде л. Так могло бути і в давнину, наскільки вона проявилася в відповідних памятниках.

1) А. Кримський, „Граматика“. I. 1. 1907 с. 87—88.

2) Е. Ogonowski: „Studien“ р. 68.

З обсягу *морфології* відмітимо ось які прояви:

В 3 відмінку *singul. masc.* пнів є бачимо форми на *оки* звичайні в стар. церк. слов. мові для пнів *и* та для чужих імен власних сих пнів: *мирокни* (40 *α*, 143 *α*), *гр'кх'оки*.

Іменик *миръ* зачислює Лескін до пнів *и*. Вондрак¹⁾ до пнів *с*. *Dat.* *мирови* бачимо в староболгарських пам'ятниках в Ассемавовім кодексі, та рідше в Савиній книзі. Слово *гр'кх'ч* має в с. ц. сл. мові форму *dat. sing.* *гр'кх'оу*²⁾.

Форми *dat. sing.* пнів *о* на *оки* являються в староукраїнських пам'ятниках часто під впливом живої народної мови.

2. Такий самий характер має поява форми *nom. plural.*: *гладсє* (70 *β*).

3. Форма *gen. sing.* *сгню* (12 *β*: *ѡ* *лицѡ ѡгнѡ*), — являється замість звичайної для пнів *с* форми *сгнѡ* — під впливом аналогії, так як у сучасній мові³⁾.

4. Зам. форми *dualis negama* — бачимо форму *plural. не глами* (11 *β*).

5. Форми *dat.* заіменників: *тоѡ'к*, *сѡѡ'к* (зам. с. ц. сл. *тѡѡ'к*, *сѡѡ'к*) — які появляються в староукраїнських пам'ятниках вже від XI в.⁴⁾, а які відповідають аналогічним формам живої української мови, — виступають широко і в Ужгородськiм Півустві:
к *сѡѡ'к* (7 *β*, 10 *α*), *поѡѡ'к* *сѡѡ'к* (10 *α*, 181 *β*), *тоѡ'к* (2 *α*, 3 *β*),
к *тоѡ'к* (8 *β*, 9 *α*, 10 *β*), *тоѡ'к* (11 *α*, *ibid.*: *тѡѡ'к*, 12 *α* і *β*, *ibid.* *тѡѡ'к*; 50 *α*), *по тоѡ'к* (26 *α*), к *тоѡ'к* (25 *α*, 26 *β*, 46 *α*, 50 *α*, *ibid.*: к *тѡѡ'к* 68 *α*), *слава тоѡ'к* (91 *α*, 91 *β*), *ш тоѡ'к* (76 *β*, 128 *α*), *тоѡ'к* (120 *β*, *ibid.*: *тѡѡ'к*; 128 *α*, 142 *β*, 177 *α*, 192 *α*, 194 *α*, 196 *α*, 193 *β*).

6. Замітна є форма заіменника *genet.-accusat.* *тоѡѡ'*:
коѡѡнѡѡ сѡ тоѡѡ (2 *α*), *коѡѡнѡ сѡ тоѡѡ* (2 *β*, 3 *α*),
п'кѡти тоѡѡ (17 *α*), *тоѡѡ не ѡстоѡпѡнѡшѡ* (35 *β*), *и тоѡѡ видѡѡти сѡ вѡшѡѡ вѡстоѡѡѡ* (142 *β*).

Аналогічні форми появляються в деяких говорах північно-українських⁵⁾ та закарпатських⁶⁾.

¹⁾ Altkirchensl. Grammatik. 1912. 399, 423. ²⁾ *Ibid.* pag. 396.

³⁾ St. Smal-Stocki: Über die Wirkungen der Analogie in der Deklination des Kleinrussischen Arch. f. sl. Ph. VIII. 1885. pag. 205, 211, 228.

⁴⁾ Порівн. приклади в моїй студії „Dialectologische Merkmale“ I. с. 504.

⁵⁾ Довнар Запольській: Пѣсни Пинчуковъ 1895. стор. 56.

⁶⁾ Угро-русскія народнѡя пѣсни Де Воляня Спб. 1885 стор. 33. Акад. Кримський, що звертає увагу на ці форми — наводить також цитат із Енеїди Котляревського, вид. з р. 1809, I. 25. То тут тобе лизне и чортъ) Филологія и Погодинская гипотеза Кієвъ 1904. стор. 52).

7. Особ. заіменник має в accus. plur. поруч с. ц. сл. форми: *ны* також форму *насъ*: *Бѣ шцедри ны и бл҃гви насъ* (7 β).

8. В закінченнях дієслів 3 ос. sing. і plur. бачимо звичайноть: *соуть* (4 α), *оуґнеть* (8 α), *хранить* (8 α), *оумножать* (11 β), *косноють* (ibid.), *оудѣцлеть* (9 β), *простить* (ibid.), *продоуть* (11 β), *предѹдить* (68 β), *начноуть* (ibid.), *отгонѣть са* (104 α), *придець* (120 α), *схранить* (ibid.), *створить* (199 α), *смѣть* (199 α).

Рідко появляється закінчення 3 ос. sing. ть: *исправить* (71 α).

9. В розказовій формі переважають закінчення на *кмъ*. *кте*, які мали підкріплення в аналогічних закінченнях живої народної мови, де букві *к* відповідає тут голосівка *i*: *вѣскликнѣте* (11 β), *риѣкте* (ibid.), *придѣкте* и *видѣкте* (11 β), *возмѣкте* (182), *растерѣгнѣкмъ* (199 α) і и.

10. Замітна є поява закінчення розказової форми на *мо*: *воздвигнѣмо са* (120 α). Такі форми *indicat.* та *imperat.* 1 ос. plur. появляються в староукраїнських пам'ятниках під впливом живої народної мови спорадично вже в XIII в., а частіше в XIV в. — особливо в грамотах, у яких народна мова проломила письменську ц. слов. традицію. Із письменських пам'ятників відзначаються особливо „Пандекти Антіоха“ з 1307 р. широко розвиненими закінченнями 1. ос. plur. *indicat.* на *мо*¹⁾.

11. Заіменник *са* бачимо деколи перед дієсловом, до якого він належить: *да са не поскѣжю* (3 α), *да са исправить мѣтѣа моа ако кадило предѣ тобою* (71 α).

Замітки про *переклад, лексику і складню*.

Ужгородський Півустав, хоч у його укладачів і писців видно стремління задержати церковно-словянський підклад текстів, мову і правопись, — відзначається декуда замітними прикметами перекладу вставлених у ньому уступів Евангедія, Псалтирі та інших церковно-словянських текстів. З того боку заслуге сей пам'ятник на докладний розслід — особливо джерел, якими користувався впорядчик чи впорядчики Півуставу.

На сьому місці хотів би я вказати лише на деякі замітні прояви на сьому полі.

В нашому пам'ятнику бачимо часто знаціоналізовані з боку фонологічного імена власні: *ніколою* (34 β), *даниль* (141 β), *данила* (141 β), *настаси* (134 α), *нестєра* (134 α), *андрѣа* (119 α, 171 α), *оульїани* (142 α), *оульїана тарсанїна* (161 β, *ibid.*: *ноуїїана*),

¹⁾ Порівн. І. Панькевич: Пандекти Антіоха (Записки Наук. Тов. ім. Шевч. т. СХХІІІ. стор. 59).

федора (158 β), сидора (150 β, 158 β), ѿлекскы (154 α), оустина (160 α).

Із особливостей перекладу треба запримітити:

поглоумлю са в чюдескхъ твои^x (3 α) і

въ безлюдн възвах на словеса твоа (5 β);

камень ознаменовъ ѿ нюдкн и конномъ стрегоущимъ
прчйтое ткло твое (28 α);

идже нксть болкзнь, ни печаль, ни въздыханіе нъ жизнь
бесконечная (35 α);

смрътю на смръть настоупи (62 β);

насытатъ са древа польскыа (70 β);

кости моа яко соушило соухша са (81 β);

в скорби ма соуца и в тоузк (83 α);

възыгра са младенецъ радоцями въ чрегк (2 рази 95 β);

косни мирони свктъ разоумныи (142 α);

тобк кланати са санцю праведномуу и тобе видѣти с выше
востокъ (142 β);

застоупницю (accusat. зам. vocat.) кртъшномъ непостыднаа,
ходатаице к творцю непреложная (84 β).

В мові і правописі Ужгородського Півуставу бачимо замітне консервативне стремління писців — задержати старинну церковно-словянську основу текстів, якими вони користувалися; але се їм часто не вдається, і вони мимоволі піддаються впливови народної мови їх рідних сторін, яка продирається через церковнословянський підклад. У почерку букв бачимо деяку звязь із сучасними південнословянськими первовзорами. У правописі нема (поруч незначних відтінків) — типових прояв середно-болгарської або молдавсько-волоської графіки, — а натомість бачимо чи мало прикмет східнословянської редакції. Ніяких антиукраїнізмів нема. Навпаки є цілий ряд таких прояв, що або характеризують безпосередно староукраїнські пам'ятники, — або такі прикмети, що хоч появляються в текстах староболгарських або в пам'ятниках написаних на інших словянських територіях, однак, знаходячи аналогію, а через те і піддержку в живій народній мові розвинулися найширше в староукраїнських пам'ятниках.

1. Широке розповсюдження сполук *ьа, ью, ьє* (поруч *иа, ие, иє*).

2. Поява, хоч обмежена, т. зв. нового *ѣ = ї* зам. *є*.

3. *ы* зам. *и* після змодифікованого *ѣ*.

4. *о* зам. *є* після шипячих шелестівок.

5. л зам. є (лике зам. єньє, єниє).

6. о зам. л в назвуку, особл. ім. власних.

7. Широко розвинена паляталізація шипячих шелестівок, і свистячої шелестівки ц.

8. Паляталізоване р (тряпеза).

9. г. к. х в сполуці з и.

10. Закінченне dat. sing. о пнів на єки та nomin. plur. на оє.

11. Заіменники: тоєк, сєєк.

12. Форми imperat. на кмк. кте.

13. Форми 1. ос. plur. imperat. на мо.

Деякі прояви дають нам вказівку на близшу діалектольогічно-територіальну приналежність пам'ятника, а саме, на карпатські, а з окрема закарпатські говори:

1. Другий повноголос (молонна).

2. ы зам. и після змодифікованого ь (взыгра сь).

3. Широко розвинена паляталізація шипячих шелестівок.

4. Genet. і accusat. заіменника: тоє.

На східню частъ карпатської чи закарпатської території вказують отсі прояви пам'ятника:

1. Сполуки ги, ки, хи (зам. гы, кы, хы).

2. Гіпертрофічне епентетичне л.

3. Форма imperat. 1. ос. plur. на мо (а не мє).

Значна частина діалектольогічних прояв Ужгородського Півуставу виступає в широких розмірах у пам'ятнику, який походить неперечно із східного Закарпаття, а в якому з цілою силою проявилася жива народня мова — т. є в Данилівським Евангелію з р. 1646 (Данилово, село в Марамороші). Тут бачимо і другий повноголос: керечи (ст. 17); оумєрєти (с. 47, 419); і ы зам. и після змодифікованого ь: зышло солнце (с. 63, 83), шькыйми (с. 12), шькыйме (с. 13); і сполуки ги, ки, хи: гркхи Ѡтпоустил (с. 19), хитрости (с. 38), научкєтє жыки (с. 62); і форму 1. ос. plur. imperat. на кмє: обернкємо сь (с. 4), научкємо сь (с. 29), почткємо (с. 57)¹⁾.

А тепер треба нам переконатися, чи мова і правопись нашого пам'ятника особливо наведені тут діалектольогічні вказівки згоджуються із тими датами і фактами, які можемо видобути

¹⁾ Деякі із тих прояв бачимо в таких закарпатських пам'ятниках як Березненське Учит. Евангеліє з XVI в. або Ладомірвське Учит. Евангеліє з XVII в. (Пор. І. Панькевич: Ладомірвське Учительне Евангеліє (Наук. Зборникъ тов. Просвѣта в Ужгородѣ 1923 — стр. 6—9).

так з історії основного тексту, як із записок про те, де зберігався сей пам'ятник, заки дістався до Ужгороду.

IX.

З історії пам'ятника. Висновки.

Де був написаний Ужгородський Півустав? Чи на українській території? Чи на тій часті української землі, де він переховується тепер? Чи його писцями були Українці? — Відповіді на ці питання треба шукати у змісті головного тексту, в реальних вказівках і в мові маргінесових записок та в мові й правопісі самого пам'ятника.

За вихідну точку до історії сього пам'ятника може нам послужити наведена висше старинна записка на л. 151. α про смерть митрополита Олексія, якій мусимо приглянутися докладнійше, бо вона може нам кинути світло на час і місце написання сеї рукописі.

Під датою 12 лютого бачимо пізнійшу, як ціла рукопись приписку про смерть київського митрополита Олексія.

Олексій був сином чернігівського боярина Бяконта¹⁾, що переселився опісля до Москви, де й уродився Олексій. Так як його батько ввійшов він був у близьку стичність із родиною московського володаря Івана. По смерті митрополита Теогноста запропонувала його Москва царгородському патріярхови Фільотеови як кандидата на опорожнену митрополію, на яку Литва (Ольгерд) підпирала Романа. Спірне питання вирішено висвячуючи обох кандидатів на митрополитів. Романови мали підлягати західні землі, що лежали у сфері впливів Литви, Олексія призначено як „митрополита київського і всея Руси“.

Але що й Київ був тоді в політичній залежності від Литви, то дійшло до конфліктів між Олексієм а Романом. Р. 1356 покликано й Олексія і Романа на патріярший суд до Царгороду. Патріярх признав Київ Олексієви²⁾. Але спори між обома митрополитами тривали даліше і скінчилися щойно смертю Романа р. 1362. Олексій дорожив титулом київського митрополита, але опікувався головно московськими землями, бував часто у дру-

¹⁾ Е. Голубинский: История русской церкви т. II. отъ нашествія Монголовъ до митрополита Макарія. 1. полов. т. Москва 1900 с. 172. Олексієви присвячує Голубинський великий уступ своєї праці від стор. 171—225.

²⁾ Пор. М. Грушевський: Історія України-Руси, т. IV. Львів 1903, стор. 67—68.

гій митрополії у Володимирі над клязмою, а пробував постійно в Москві, що від року 1325 стала була фактичним осідком митрополитів.

З тої причини робив йому патріарх закиди, що він занебдує Київ і українські землі так, що він був приневолений виїхати на довший час до Києва, де в роках 1357—1358 пробув більше як рік. При нагоді таких своїх відвідин Києва, по в якій імовірності після 1361 р.¹⁾ велів його Ольгерд спіймати і він лишень із трудом уратувався. Від того часу він уникав Києва і держався Москви, де як опікун малолітнього тоді князя Дмитрія Івановича (Донського) і фактичний регент мав великий вплив на державні справи і на пізнішого героя Куликівської битви, яка була по часті ним підготовлена²⁾.

Р. 1357 лучилася подія, що оправдує записку Ужгородського Півуставу, де Олексія названо новим чудотворцем. Того року явилася у него посольство від татарського хана Чанібєка з проською, щоби він приїхав до орди і поратував його хору жінку Тайдулу. Слава Олексія як чудотворця, якого молитва уздоровлювала, була вже під той час голосна, що підчеркнули і послі. Воскресенська літопись згадує, що, коли Олексій 18. серпня приготовлювався до подорожі до орди, в церкві при гробі чудотворця Петра чудом загорілася сама свічка, яку митрополит роздробив та роздав із благословенням поміж вірних. Тогож дня виправився він у дорогу до орди, де прибувши уздоровив своїми молитвами тяжко недужу ханову жінку Тайдулу, скріплюючи ще тим способом свою славу як чудотворця.

Впливова Тайдула не забула йому тої прислуги, виеднала для него важні привілеї, і через ню міг опісля Олексій помогти Москві у великому конфлікті з ордою, коли син Тайдули Бердібек замордувавши свого батька став ханом і загрожував Москві³⁾.

З тої причини, що Олексій занебдував українські землі, а ще більше в наслідок домагань Ольгерда, щоби для українських земель, сполучених із Литвою визначено окремого митрополита, — іменовано р. 1371 Антонія митрополитом для дієцезії галицької, холмської, перемиської та володимирської а року

¹⁾ Пор. М. Грушевський: Історія IV. стор. 68, 402.

²⁾ Голубинській: Історія русской церкви, 194.

³⁾ Пор. Голубинський loc. cit. стор. 195—196; Dr. Jul. Pelesz: Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. I. Wien 1881. S. 341.

1376 іменовано Кипріяна митрополитом „київським і всеї Русі“. Так отже митрополитом „київським і всея Русі“ був Олексій від року 1354 до 1376. Дня 12. лютого 1378 р. умер Олексій у Москві. Був похований в чудівськiм монастирю.

Року 1431 за митрополита Фотія знайдено домовину з його останками, а з кінцем р. 1448 або з початком 1449 р. за митрополита Іони було установлено святкування його пам'яті¹⁾.

З огляду на те, що славу чудотворця здобув собі митрополит Олексій ще за життя, як се показує наглядно епізод із із уздоровленням ханової жінки Тайдули, не є виключеною можливістю, що записка в Ужгородськiм Півуставі, де його називають новим чудотворцем, походить із часу не багато пізнішого від року його смерті то є 1378. Як найпізнішу можливу дату записки про день смерті Олексія — можна вважати проголошення його канонізації р. 1449.

Палеографічні прикмети головних частин рукописі вказують на те, що вони давніші як записка, яка походить найпізніше із початку XV в.

Ся обставина підкріплює ще здогад, висловлений на основі палеографічних прикмет Ужгородського Півуставу, що він написаний під кінець XIV в.

Митрополит Олексій був чоловіком просвіченим, що знав грецьку мову і любив книги. Йому приписується переклад Четвероевангелія, Апокаліпси та Апостольських Діяній і Посланій, що переховалися в рукописі з XIV в.²⁾ Традиція, яка зв'язує сю рукопись з іменем митрополита Олексія основана на тім, що рукопись була правдоподібно виготовлена за його часу і за його зпонукою.

Зхожість деяких букв почерку сього Евангелія з XIV століття із почерком букв Ужгородського Півуставу є дальшим аргументом, що промовляє за тим, що Ужгородськiй Півустав був так само написаний в XIV ст.

Переписувач т. зв. Олексієвого Евангелія зазнайомився мабуть у Києві з характером письма, яке під той час було уживане в цілій Україні, особливо в литовсько-українських грамотах XIV в., і на ньому взурував почерк букв Евангелія.

¹⁾ Голубинськiй лос. cit. стор. 224—225.

²⁾ Соболевскiй: Лекції по історії руссаго язика, Москва 1907 ст. 17. В своїй збірці під наголовком Палеографическiй атласъ р. 1899, дав він на стор. 28 репродукцію сторінки сеї рукописі й називає її: Евангеліє митрополита московсаго Алексія, з XIV в.

Що Ужгородський Півустав був написаний у сфері київських духовних впливів на се показує з одного боку записка про Олексія, а з другого вказівки на київську релігійну традицію в самім тексті Ужгородського Півуставу.

Хоч Олексій був далеко тісніше звязаний з Москвою як із Київом, хоч із невеликими перервами проживав він постійно в Москві, хоч московські джерела називають його передусім митрополитом московським або „московським, київським і всея Руси“, то записка в Ужгородським Півуставі згадує про нього як про митрополита: *ѣтѣиша митрополіа кыевьскыа и всеа роуси.*

Український автор приписки підчеркував факт, що Олексій був митрополитом київським а про Москву й не згадує. Коли би писець був Москвичем, не поминув би зазначити, що Олексій був de facto передусім митрополитом московським або хочби згадати факт, що він умер у Москві.

На Київ і київську церковну традицію вказує і зміст самої рукописі Ужгородського Півуставу.

З особливою увагою, любовю, а місцями й захопленням згадується тут про святих божих угодників, звязаних із Київом, а особливо з київським печерським монастирем.

На л. 63 *α* читаємо:

Фѣодосиі печерьскіи є новонавленнымъ(и) в роуси сѣли за ны присно к боу помолитє са да сїть дїла наша.

Важнійша ще є друга, поетична згадка про Теодосія Печерського, яку читаємо на л. 156 *β*.

*Оуспеніє прїбнаго ѡца фѣѡсїа и
гоумена печерьскаго...*

правовѣрью наставнї |

благочѣтя оучѣлю. | чтѡтѣ вселенк

и свѣтланнкъ | иночѣтворюющимъ

бѡдхуноє | оудовреннє | фѣѡсїе пре

мдрє. | оучени сконми всеа просєктї

лѣ еси | цѣквице дхунаа |

моли хд̄ б̄а | да сїть токою дїла наша.:

Звѣздоу роускою почтемъ дн̄к | ѡ

востока воснавшю | на западѣ прїше

дшю | всю бо страноу чюдєсы | и довродѣ

телїю ѡбгацишю | всеа ны сдѣланиємъ

и бѣтїю мнишьскаго оустава б̄а

жнаго фѣодосїа.:

З таким захопленням міг писати про Теодосія лишень той, для кого його пам'ять була особливо дорога і близька, то є чернець, що вийшов із київського печерського осередка, або його сфери впливів.

На л. 166 β бачимо уступ присвячений пам'яті київських мучеників Бориса і Гліба.

Стыа мѣци крѣтны и стоюу мѣнкѣ
бориса и глѣба. тропар.

Мѣника твоа їи вѣры ради спсѣша са
кнаже борисе славны глѣбе | троужа
юцимса вьстраа помощника | не
доужнѣи исцѣлителя. | вы болѣзні
оуврачюета | притѣкаюцимъ вѣ
црковь ваю вѣрою | тѣмже и мы вѣ
рою молимса | ѿ вѣдѣ избавити на̄ |
чтоуцимъ любовкью ваю памать ..:

В ектенії Півуставу є згадка про князя, як володаря землі, де написаний Півустав, — що дає також територіальну і хронологічну вказівку.

На л. 9 β:

помолим са
ѿ правовѣрныѣ црїѣхъ и влѣвѣрно
мъ князи нашем їмк.

На л. 33 β:

.... хѣ вѣ возвесели сі
лоу своєю вѣрныа князи наша повѣды
даннмъ на сѹпостаты.

Який се був князь „наш“, про якого згадано в першому уступі ектенії? Які се були наші князі, про яких є згадка в другому уступі?

В другій половині XIV в., з якої по всякій імовірності походить наш пам'ятник, була традиція української державності ще свіжа на цілому просторі; щойно недавно перейшли були українські землі під чужу кормигу; так Київ як і частина західно-українських земель попали під зверхність Литви, а друга частина західних українських земель була прилучена до Польщі.

Пам'ятник був очевидно написаний у сфері політичного впливу князів литовсько-руських із роду Гедиміна, які прийняли українську культуру і яких названо „вірними князями нашими“. Для Київa — треба тут мати на увазі Володимира Ольгердо-

вича (від р. 1362 до 1393)¹⁾, опісля Витовта згідно Скиргайла. Для Поділля входять тут у рахунок Коріятовичі до р. 1393 т. є до перемоги Витовта, й до виїзду Теодора Коріятовича на Закарпаттє, де він уже перед тим володів Мукачевом²⁾. До одного із тих князів, як до володаря тіснійшої області можуть відноситися слова: *ѡ блгговѣрномъ князи нашимъ*. Вислів *наш* без імени показує, що се була загальна формула перенята із перовозору, який не мав локального значіння.

Показано було висше, що перовозір Ужгородського Півуставу був написаний у сфері релігійної традиції та церковної організації і впливу Києва, або найбільше правдоподібно таки в самому Києві.

Чи сей висновок потверджують прояви мови і правописі Ужгородського Півуставу? Чи можна із тим висновком погодити факт, що сей памятник переховувався довго, і зберігається під сю пору на Закарпаттю? — Якою дорогою дістався сей Півустав на Закарпаття? — Відповідь на сі питання можуть нам дати висліди аналізу, довершеної в попередних уступах сеї праці.

Розслід мови й правописі Ужгородського Півуставу показав нам, що його писці старалися задержати старинний церковно-словянський підклад. Його правопись проявила головні прикмети східнословянської, а не середно-болгарської, чи молдавсько-волоської редакції.

Через старинну церковно-словянську основу проломилі собі дорогу деякі фонольоґічні, морфольоґічні, а по части й лексичні прикмети української мови; ніяких антиукраїнізмів нема, так, що Ужгородський Півустав треба зачислити до памятників неперечно староукраїнських.

Аналіза мови й правописі показала в ньому деякі такі прояви, що вказують на карпатську територію, а з окрема на східну частину Закарпаття.

Ті діялектольоґічні натяки набирають більшого значіння у звязи з фактом, що наш памятник зберігався з давна і переховується й нині на Закарпаттю.

Дальший дороговказ до означення територіяльної приналежности памятника дають нам наведені висше марґінесові записі

¹⁾ Порівн. М. Грушевський: Історія України-Руси т. IV. Львів 1903, стор. 149.

²⁾ Ibid. стор. 147—148.

Румунські записки свідчать про те, що Ужгородський Півустав переховувався там, де українська етнічна територія стикається з румунською. Се могла бути або Буковина, або Мараморош. Імена місцевостей у записях не всі можна відчитати. Записка на листах 76 а до 81 а — згадує місцевість: Горничещор, Горничещилор. Се або Горничещі, або може теперішнє село Горінчово в Мараморощині (мадяр. Herincse). Румунські записи походять із початку XVIII в.; оден із них має дату р. 1710 (на л. 158 β).

Поруч із румунськими бачимо майже рівночасні мадярські записи, які вказують на те, що територією, з якої походять румунські записки не була Буковина, але Закарпатте. Записка на л. 193 β, з р. 1706 згадує про село: Nagy gecsy, т. є Великі Гейовці, (мадярська офіційна назва сього села була: Nagygejőcs), — що лежить на схід від Ужгороду і належить до парохії Коритняни. Геївці — се мабуть оден із послідних етапів, на якому спинився Ужгородський Півустав, заки дістався до недалекого вже Ужгороду. Ми бачимо отже в Ужгородським Півуставі цілий ряд прояв, що звязують сей памятник з одного боку із східним Закарпаттем, а з другого боку з Київом.

Сю позірну суперечність можна погодити і пояснити лише висновком, що Ужгородська рукопись Півуставу була переписана на Закарпаттю із київського або близького до Київа первовзору, який не переховався до наших часів.

З київського первовзору походить значна частина давньої церковнослов'янської основи та староукраїнської редакції в мові й графіці памятника, — а в змісті згадана релігійна та народно-церковна традиція.

Закарпатські переписувачі, що походили правдоподібно із Мараморощини — внесли до памятника легку льокальну діалектичну закраску його мови.

Ми показали висше, що сей Півустав був призначений для черців і монастирських духовних потреб. Ужгородська його копія була мабуть також споруджена в однім із старинних монастирів східного або середного Закарпаття, т. є в Мукачеві, або в Грушеві, за яким промовляли би також і згадані діалектичні відтінки.

Коли-б ся рукопись була в давнину належала до мукачівського монастиря була би вона збереглася в ньому до нинішнього дня, бо сей монастир не переривав свого істновання від

найдавніших часів, переховуючи в своїй старинній бібліотеці велику многоту давніх рукописних пам'яток, між якими найважніша пергаминава рукопись Псалтирі з XV в.

Більше аргументів промовляє за тим, що Ужгородський Півустав був написаний в грушівському старинному монастирі, а по його упадку дістався сей пам'ятник до сусідніх сільських церков і переходив, як показують румунські і малярські маргінесові записки, з одної оселі до другої, доки не зупинився в Ужгороді.

Проаналізовані нами палеографічні прикмети пам'ятника показали, що він був написаний у другій половині XIV в. в часах Федора (Теодора) Коріятовича. Дуже ймовірний отже висновок, що або сам князь Федір Коріятович, чоловік побожний, ктитор — обновник мукачівського монастиря, — який вже перед Витовтовою перемогою р. 1393 був володарем Мукачева, — або оден із його духовників привіз на Закарпатте старий, мабуть київський первовзір Півуставу, із якого переписано Ужгородський Півустав.

Олександр Колесса.

Додаток до V уступу п. п. Словянські назви місяців.

В хронології Андрея Римші, що має наголовок: „Которого ся мѣсяця што за старыхъ вѣковъ дѣло, короткое описаніе“ — (Порівн. Каратаєвъ: „Описаніе славяно-русскихъ книгъ 1883. I. 216; М. Сумцовъ: Хрестоматія. Харків 1922. стор. 130—131.) — надрукованій р. 1581. в Острозі на Волині, збережено ось які народні назви місяців:

Мѣсяца сентябра, по гебрѣйску елюль, просто крсень.

Мѣсяца октябра, по гебрѣйску тырши, просто наздѣрникъ.

Мѣсяца нозембрѣа, по гебрѣйску маргеусам, просто гредень.

Мѣсяца декабрѣа, по гебрѣйску хашлеу, просто просницъ.

Мѣсяца гинсара, по гебрѣйску тебет, просто стичень.

Мѣсяца февралѣа, по гебрѣйску себат, просто лютын.

Мѣсяца марта, по гебрѣйску адар, просто марецъ.

Мѣсяца апрѣла, по гебрѣйску нисан, просто квітень.

Мѣсяца мая, по гебрѣйску іарь, просто маи.

Мѣсяца іюна, по гебрѣйску сыванъ, просто чырєць.

Мѣсяца іюла, по гебрѣйску тамусъ, просто липецъ.

Мѣсяца августа, по гебрѣйску аовъ, просто серєнь.

Новітші праці тогож автора:

Південно-волинське Городище і городиські рукописні пам'ятники XII—XVI в.

I. Городище і городиські рукописі XII—XVI в.

II. Городиський Апостол XII в.

III. Городиські пергаминові листки Евангелія з XII до XIII в.

Науковий Збірник Українського Університету в Празі, т. I. стор. 23—65+3 палеографічні фототипні таблиці. (Окрема відбитка стор. 1—45+3 палеогр. таблиці.) В Празі 1923.

IV. Городиське Євангеліє XII—XIII в.

Ювілейний Науковий Збірник Укр. Університету в Празі, присвячений п. президентови Чесь. Слов. Республіки проф. д-рови Т. Г. Масарикови для вшановання 75 роковин його народження, — стор. 406—432+3 палеографічні фототипні таблиці. Прага, 1925. (Окрема відбитка, Прага 1925).

Погляд на історію української мови.

Український В. Університет в Празі в роках 1921—1922, стор. 23—63. (Окрема відбитка стор. 1—43). В Празі р. 1924.

Погляд на історію українсько-чеських взаємин від X до XX в.

Український В. Університет в Празі в роках 1921—22, стор. 6—19. (Окрема відбитка стор. 1—16). В Празі 1924.

